

III. TARTÓS ÉS ÚJ REGIONÁLIS FOLYAMATOK AZ ALFÖLDÖN

1. A TERMÉSZET ÉS A KÖRNYEZET

Az Alföld természeti értékeinek védelme, környezeti állapotának növekvő veszélyeztetettsége az egyik fő kiindulópontját képezte a kutatási programnak. A határokon is átnyúló természetes határokkal rendelkező Alföld egésze olyan tökéletes síkság, amelynek az elmúlt másfél évszázadban bekövetkezett átalakulása többé-kevésbé a természeti környezeti szféra valamennyi fontos elemét érintette. A megváltozott környezet egységesült, homogenizálódott.

Az egyik és jelenleg a természet egyik legnagyobb kihívásának tekinthető változás — a globális klímaváltozások rendszerébe illeszthetően — a szárazság, az ariditás növekedése. Tekintve, hogy a várható felmelegedés tér- és időbeni, valamint gazdasági hatásairól nincsenek analóg példáink csak prognosztizálni lehet következményeit, melyek az Alföldön várhatóan nagyon karakterisztikusak, fontosak és erőteljesek lesznek. Egyértelműen kedvezőtlen hatásai várhatók a vízhiány növekedésében, és súlyosan érintik majd a növénytermesztést. A hidegtűrő és csapadékkedvelő növények termőhelyi adottságai megváltoznak, termelésük csökkenhet. Hatással lehet e változás az erdőkre is, melyek őshonos fajaik által csak évtizedente 1-4 kilométerrel tudják "változtatni" helyüket. Az éghajlat melegedése következtében erősen csökken majd a talajvízszint, s bizonyos idő után ez hatással lesz a talajok mechanikai tulajdonságaira, kémiai összetételére, majd élővilágára is. A melegedés következtében a nyári vízfelhasználás igénye megnövekszik, amit ráadásul a csökkenő csapadék és a vízkészletek növekedő párolgása miatt kevesebb vízmennyiségből kellene majd fedezni. Ugyancsak a nyári hónapokban növekedni fog a hűtésre, légkondicionálásra és talajmegmunkálásra fordított energia. A több nyári napsütés növeli a fotokémiai szmog kialakulásának esélyét. A téli időszakban némileg csökkenni fog a fűtés energiafelhasználása, s kevesebb gondot okoz majd a folyók jegesedése. Általában csökken majd a hideg telek gyakorisága is.

Az éghajlat várható melegedése alkalmazkodásra kell, hogy készítse az Alföld társadalmát is. Fokozni szükséges majd a vízvisszatartást, a víztározást, tovább kell növelni az öntözést és a komplex meliorált területek nagyságát. Bizonyosan nagy szerepe lesz a szárazságtűrő növények nemesítésnek, illetve az erdősítésnek, úgy is mint a helyi klímára visszaható tényezőnek. Változik és megnő majd a szerepe a biodiverzitásnak is. Összegezve az éghajlati övek néhány száz kilométeres északra tolódása következtében klímánk az Alföldtől délebbre található régiók természeti környezetéhez válhat hasonlónvá. A hosszú távú alkalmazkodás igényével kell majd tanulmányoznunk e területek sajátosságait is.

A természeti szféra másik elemét, a vizeket tekintve is igen nagy változások következtek be. A vízrendszer átalakulása nemcsak vizsgált térségünkben, hanem az országhatárokon túl, a folyók felső szakaszán is számottevő volt. Egyenetlenebbé vált az alföldi folyók vízjárása, korábbi jelentős felszínformáló hatásuk ma a gátjaik közötti keskeny sávra koncentráldódik csupán. A fokozatosan növekedő aszályhajlam miatt tározó- és öntöző rendszerek épültek ki, de egyre jelentősebbé vált a folyómenti üdülőkörzetek kialakulása is. A nagyüzemi táblás művelési szerkezet következtében átalakultak a tájhajlamnak korábban jellegzetesen megfelelő időszakosan vízjárta területek. Megszűntek a jellegzetes vizes semlyékes, tocsogós élőhelyek is. Sok felé korábbi részsédésük ma az országos átlag felét sem éri el. Ugyanakkor egyes években ma is jelentős a tavaszi belvízesedés. Sok folyónkon — különösen a nyári kánikula idején — gyorsan romlik a vízminőség, vízhiány fenyegeti a folyómenti települések zavartalan ellátását. Késik az arra alkalmas holtágak komplex rehabilitációja is.

A felszíni vizek mellett a talajvizek szintjének és állapotának a változása is számottevő. A települések vezetékes ivóvízellátásának megvalósulásával párhuzamosan környékükön általában emelkedett, más helyeken tetemesen süllyedt a talajvíz szintje. Ez különösen kritikus a Duna—Tisza közén, ahol már két évtizede tartósan jellemzővé vált ez a süllyedési folyamat. Okai között a fentebb már említett klímaváltozások mellett a mezőgazdasági termelés földhasznosítási szerkezetének átalakulása, az erdősítés, a hobbikertek vízkivétele és más antropogén hatások egyaránt szerepet játszhatnak. (E témával bővebben foglalkozik a Nagyalföld Alapítvány Kötetei előző, 3. kötete.) A talajvizek szintje, kémiai összetételének változása, szennyezettsége erősen hat a talajok átalakulására, fejlődésére is.

Az Alföld felszínalakítási változására a nagyfokú homogenizálódás jellemző. Az intenzív mezőgazdasági igénybevétel és más területfelhasználási forma területi terjedésével párhuzamosan sok korábbi felszíni forma egyszerűen eltűnt az Alföldről, "elsimultak" a "rónásítás" miatt a korábban oly jellemző, a folyóvizek és a szél által teremtetett formakincsek. Ezek a geomorfológiai folyamatok akár sajátos talajpusztulásként is értelmezhetők. Ez nemcsak azt jelenti, hogy nagyszámban csökkentek a korábban oly gazdag mikro- és mezotáji formakincsek, hanem azt is, hogy a korábban jellemző tájátalakító tényezők megszűntek és helyettük újak jelentek meg. Ezek jellegükben ma neutrális felszínfejlődést okoznak az Alföldön.

A talajok labilitása nagy, és degradációs veszélyük is erőteljes. Nagyon fontos viszont tudnunk, hogy a mai agrárpiazi válság ellenére is ezek a talajok adják természeti erőforrásaink 2/3-át, nemzeti vagyonunknak pedig 1/4 - 1/5 -ét. Az Alföldről készült becslések szerint a mezőgazdasági művelés alatt álló területek több, mint 50 %-án a talajok eredendően kedvezőtelen fizikai és kémiai tulajdonságokkal — az eredményes mezőgazdasági művelést gátló problémákkal — rendelkeznek. Ezek a változó természeti és agrotechnikai beavatkozások hatására még

nővekedhetnek is. Áll ez a váztalajokra, tehát a homoktalajokra, vagy a terbélyesedő területű szikesekre egyaránt. Az agyagos összetételű réti talajok esetében a nagy agyagtartalom okoz kedvezőtlen vízgazdálkodást a művelés számára, de veszélyes lehet a savanyú kémhatás növekedése is. Természetesen e tényezők egyike sem tekinthető abszolút érvényűnek, hatásuk nagymértékben függ az adott terület termelési színvonalától, az alkalmazott agrotechniától, s nyilvánvalóan a termesztett növénykultúrától is. A nagyarányú extenzív termelési rendszerek csökkenésével most más feltételek között válhat lehetségessé a talajvédelem és a termőképesség megőrzése, amennyiben egy új mezőgazdasági termelési szerkezet alakul ki. Ez rendkívül fontos kihívása a közeljövőnek, mert a növényvédelem jelenlegi alacsony színvonala, a csökkenő talaj tápanyagszint, vagy a természetes fajták "gyengülése" kedvezőtlenül befolyásolhatja az alföldi talajok termőképességét, s tovább növelheti a veszélyeztetett talajok területét.

Ha tudjuk azt, hogy régiókban a 700 ezer hektárt kitevő gyenge termőképességű homoktalajok mellett közel ugyanennyi a szikes terület is, világossá válik előttünk a feladata mérete. A kárpótlás és a földtulajdonviszonyok rendezése után elengedhetetlenül szükségessé válik a modern talajértékszám általános bevezetése és alkalmazása, költség-hozam számítások elvégzése a talajok termőképességének és ökológiai adottságainak megfelelő, hatékony gazdálkodás biztosításához. Ma még — éppen a rendezetlen termelési viszonyok miatt — nem biztosított a talaj termékenységét tartósan javító komplex meliorációs, biológiai, kémiai és műszaki eljárások együttes alkalmazása, amely a környezetvédelmemmel is összhangban teremti meg a fenntartható fejlesztés feltételeit. Ugyancsak itt kell szólnunk arról is, hogy az Alföld szinte egész területe közepesen vagy erősen szennyeződéserzékeny. A táj speciális üledékföldtani, felszínalaktani és vízviszonyai miatt minimális az a terület, ahol egyáltalán veszélyes hulladékot el lehet helyezni, holott becslések szerint az országban termelődő ilyen hulladékok 1/3-a itt, az Alföldön keletkezik. Három laza talajú, vagy a vízviszonyok miatt speciális helyzetű megyében (Bács-Kiskun, Szabocsk-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok) tulajdonképpen még a nem veszélyes hulladékok számára is alig jelölhetők ki alkalmas területek. Ezeket, más régiókkal együttműködve — elsősorban a térség északi peremén kellene megoldani.

A régió növény és állatvilága együtt alakult át az elmúlt másfél évszázad alatt a tájjal. Vizsgálatok szerint a nagy vízrendezések következtében 1750 és 1950 között, tehát mintegy két évszázad alatt a fajoknak mintegy 70%-a pusztult ki, majd azóta a termelés és jellemzően a gyepgazdálkodás nyomán a megmaradt fajok további 38 %-a. Az ősi növény és állatvilágnak tehát ma csak kis, leszűkült életterei vannak, maradtak meg. Néhány, mint a magyar csenkesz, a kései székfű, vagy a sóvirág és sóballa, a Duna mentén a fekete galagonya, mint endemikus fajok, igen nagy értéket képviselnek. Hasonlóak az állatvilág fajai közül a parlagi vipera, vagy a nemes kócsag. A flóra és fauna fajgazdaságának további csökkenése beláthatatlan veszély az Alföld számára, megőrzésük, genetikai potenciáljuk megtartása

csak a biotopok védelmével lehetséges. A két alföldi Nemzeti Park és egy Természetvédelmi Igazgatóság szakszerűen végzi ugyan e feladatokat, de sajnos a kutatást elrendelő országgyűlési és kormányhatározat sem volt elegendő ahhoz, hogy ezeknek a természeti értékeknek végleges megőrzése okán kárpótlásukra vagy tulajdonba adásukra teljes moratóriumot rendeljenek el.

Nagy a jelentősége annak is, hogy az Alföld az élővilág tekintetében tipikus átmeneti táj. Az éghajlatához hasonlóan eurázsai, keleti kontinentális, szubmediterrán, sőt balkáni, pontuszi élővilágra jellemző fajok találhatók, sőt ezek gécscseréje, mozgása évezredek óta itt következik be. Ennek a megőrzése ma már aligha lehetséges, ha a degradációval erősen veszélyeztetett kisebb előhelyeket nem kötik össze génfolyosók, zöldfolyosók. Az Alföldön, ahol napjainkban jelentősen átalakul a mezőgazdasági termelés tulajdonviszony-rendszere, szerkezete, sőt a piaci helyzet miatt nagyobb területek művelésből való kivonása is prognosztizálható, talán soha vissza nem térő lehetőség van ezek létrehozására. A rendszer gerincét a folyók árterei illetve azok erdőségei adhatnák, majd ezeket kellene megfelelő tájtervek nyomán "összekötni" a már védelem alatt álló nemzeti parki vagy tájvédelmi körzetek biológiai szempontból nagy értékű részeivel. Sokat segíthetne e folyamatban, ha a nagytáblás művelés visszaszorulásával növekedne a táj korábbi természetes tagoltságát biztosító fasorok, vagy vízzel borított területek száma és nagysága. A homokhátak, löszpuszták, szikes puszták és folyók menti árterületeken fennmaradt endemikus fajok sokak véleménye szerint csak így menthetők meg a végső pusztulástól.

Bár néhány kiemelt fontosságú területre, elsősorban a meglevő nemzeti parkokra, a közelmúltban szerveződött természetvédelmi igazgatóságra és tájvédelmi körzetekre illetve részben a Tisza-tóra készültek olyan részletes tervek, amelyek mind szigorúan védett, mint az átmeneti területekre tervezési, termelési előírásokat, földhasznosítási kritériumokat fogalmaznak meg. Az igazi áttörést azonban csak az jelenthetné, ha egy új típusú települési és kistérségi alapú tájtervezés indulna meg. Ennek során minden egyes település külterületének a teljes értékű általános környezet és természetvédelmi alapú rendezési tervezését is el kellene végezni, a kistérségekben összekapcsolva ezeket terveket, amik egymásra épülve az egész — és lényegében makroregionális szinten összefüggő és veszélyeztetett — Alföld területét "kiadnák". Csak ilyen — alulról építkező és lehetőség szerint minden környezeti elemet figyelembe vevő munka jelölheti ki a zöld és génfolyosók megalkotásához szükséges tereket is.

Ugyancsak nagyon fontos, hogy ezeket a munkákat megfelelő interdiszciplináris összetételű (geológus, talajtanos, biológus, meteorológus, geográfus, hidrológus, ökológus részvételével szervezett stb.) teamek végezzék. Első lépcsőben olyan megfigyelési monitoring rendszert kellene kiépíteniük az egész Alföldre (de legalábbis annak kritikus állapotban lévő vagy a tervezett zöldfolyosókkal lefedeni kívánt területeire), amelyek vissztérő vizsgálataikkal folyamatosan és hitelesen bizonyítanak a tényleges a változásokat, előírva azok szükségleteit is. Ezek az információk tovább hasznosulhatnának a nemzeti parkok igazgatóságain és területi

környezetvédelmi igazgatóságokon, az egyetemi és intézeti kutatóhelyeken, segítve a veszélyeztetett alföldi környezeti kritériumoknak speciálisan megfelelő tervezési-fejlesztési programok kidolgozását. Addig ugyanis nem várható érdemi változás, amíg annak ilyen feltételei nincsenek kidolgozva. Az alföldi tájfejlesztés, vagy a tájrehabilitáció nem képzelhető el a korábban alkalmazott és a bírságoltak által szinte előre bekalkulált pusztai környezetvédelmi bírság vagy a számos tiltás eszkö-zével, hanem ahhoz meg kell nyerni partnernek a település- és területfejlesztés valamennyi érdemi szereplőjét, a helyi társadalmat, a termelőket, az önkormányza-tokat minden szinten. A monitoring rendszer kiépítését egy térinformatikai rend-szer létesítésével lenne szükséges folytatni úgy, hogy az új földhivatali térképes információk digitalizált változatai adják az alapját a tájtervezésnek, vagy a környe-zet és településtervezésnek egyaránt. Ebben, illetve ezáltal lehetne egy olyan, viszonylag ideális állapotot megteremteni, amely valóban térben is követhető, jól indokolható szabályozást vezetne be az Alföld kétségtelenül súlyosan veszélyezte-tett környezeti és biológia értékeinek védelmére. Ebben kaphatna helyet a mező-gazdaság korszerűsítésével párhuzamosan a tájgazdálkodásnak megfelelő feltétel-rendszer is, de lehívható lenne akár az iskolák, egyetemek számára is, hogy a környezet- és természetvédelmmel kapcsolatos helyi oktatás is kellő társadalmi háttérrel nyújthasson az induló programokhoz. Ma ezek még talán túl távoli jövő-nek tűnhetnek, holott a kutatás egyértelműen választ adott ezekre a szükséges lépésekre. Ha meg akarjuk legalább a jelenlegi formában őrizni az európai lépték-ben is nagy értékeket képviselő Alföldet a jövő generációk számára, akkor más lehetőség, márcsak a hazánk által is aláírt és elfogadott riói nyilatkozat alapján is, aligha kínálkozik.

A terület — s az e feladatokra létesített intézmények — dezintegráltsága, a megfelelő törvények hiánya, az esetenként gyenge társadalmi támogatottság, vagy a legkülönbözőbb tulajdonosi, termelői érdekelletetek, netán a szűkös források nagyban megnehezítik még a kedvező starthelyzet megteremtését is.

2. A GAZDASÁG: AZ IPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG

E két szféra együttes áttekintése szükséges ahhoz, hogy megértsük valódi szerepüket az Alföld regionális elmaradottságában. A meghatározó jelentőségű mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar mellett fokozatosan jelentek meg az Alföldön is más, korábban hagyományokkal alig rendelkező ipari üzemek, telephelyek. Nagy volt a száma az ún. mezőgazdasági melléküzemágak legkülönbözőbb ipari létesítményeinek is. Valódi, mondhatni klasszikus és kellően korszerű, modern nagyipari üzemek alig voltak e régióban (az élelmiszeriparon kívül kivételt talán a nyomdaipar, az üveg- és porcelángyártás, az építőanyagipar, s néhány vegyipari üzem jelentett.) Ez azzal is járt, hogy a közelmúltban telepített ipar infrastrukturális háttérét csak az adott és létesítendő telephely minimális igényeihez mérten hozták létre. Maga a folyamat tehát az egész régió infrastruktúrájának fejlődéséhez alig járult hozzá. Az alföldi decentralizációs ipar fő telepítő tényezője szinte kizárólag az olcsó és viszonylag képzett munkelő volt, s ez, mint a rendszerváltás gazdasági-regionális folyamatai is mutatják, nem volt elegendő ahhoz, hogy az így létrehozott üzemek "szervesüljenek" az Alföld gazdaságában. Irányításuk rendszerint a régió kívülről történt, az Alföldön vagy akár egy egy megyén belül is termelési kooperációjuk minimális volt. Az energiárrobbanás óta — tehát csaknem két évtizede — fokozatosan növekedtek a szállításaik fajlagos költségei is. Sajnos, miután ma igazán megbízható nemzetgazdasági, termelési és foglalkoztatási területi statisztika nem áll rendelkezésre, azért csak a főbb gazdasági folyamatokat kíséreljük meg kiemelni.

Az Alföldön az iparosítás időben megkésett volt. Érdekes módon e megkésettség miatt a nyolcvanas évtizedben, amikor már országosan jelentősen csökkent az ipari foglalkoztatottak száma, az Alföldön ez kevésbé volt jellemző. Sőt, a KGST piacok későbbi összeomlásával bekövetkezett válságot csak növelte, hogy az élelmiszeriparban foglalkoztatottak száma és aránya még nőtt is abban az évtizedben. Az ipari termelés telephelyeinek mérete ekkor mintegy 3/4-e volt az országos átlagnak.

Ezek is tetemesen megváltoztak 1990 óta. A nagyrészt az Alföldön fekvő Pest megyében több, mint a felére csökkent ez létszám szerinti átlagos üzemméret. Nagy volt még a csökkenés Bács-Kiskun megyében és Hajdú-Biharban, míg másutt csak minimális. Azaz a gazdasági átalakulás terén változatlanul érvényben maradt a "megkésettség", mint általános alföldi jellegzetesség. Viszonylag gyors volt a változás a centrumhoz közel, vagy a mezőgazdasági melléküzemágakkal rendelkező területeken, míg másutt konzerválódott a korábbi struktúra, vagy később kerültek felszámolásra, eladásra a nagyobb üzemek. Közép és hosszú távon is ez az Alföld gazdasági és modern ipari fejlődésének egyik legnagyobb problémája, sőt akadálya. A sokszor túlméretezett, nem szerves történelmi fejlődés alapján kiépült, sok elemében a táji adottságoktól is idegen nagyipar nem képes megfelelően kooperálni, jelentéktelen a helyi vagy a regionális piacuk, s a szükséges kutatás-fejlesztési bázisokkal sem rendelkeznek. Ha tehát feltételezzük azt, hogy to-

vábbra is a jelenleg még többé kevésbé mindig létező nagy tőkeigényű, nagy tömegű munkaerőt foglalkoztató és az innovativitásra kevésbé érzékeny ipar marad jellegzetes az Alföldön, akkor hátrányai tovább fognak növekedni. Különösen akkor, ha nem térünk el az eddig követett gyakorlattól, s nem az infrastruktúra fejlesztése és az ágazati politikákat jól integráló terület- és településfejlesztési tevékenység jelenti az alapot a jövő gazdasági átalakuláshoz. Csak akkor van esély a gazdasági (ipari) felzárkózásra és korszerűsödésre, ha a régió egyes történelmi, földrajzi, társadalmi tényezőiből a komparatív előnyök erősítésével megjeleníthetővé válik a régió vagy annak egyes kistérségei infrastrukturális-, munkaerő- és területajánlata a tőkepiac új intézményei felé. Nyilván ennek megfelelően növelhető, piackomform módon, a lokális illetve regionális kooperáció is, sőt a határokon is túltekintve az Alföld nemzetközi gazdasági munkamegosztásban való új típusú és aktív részvétele, például a keleti országhatárok túloldalán levő területek felé. Tekintettel arra, hogy a munkanélküliség drasztikusan és az országos átlagot meghaladóan nőtt az Alföldön az elmúlt esztendőkhöz a terület eltartóképességének a megteremtéséhez mindenképpen szükség lesz az ipari termelés bővülésére is, de nem korábbi formában, a tényleges modernizáció további elodázásával. Az ipar gazdasági szerepének és jövedelemtermelő képességének csökkenése egyébként azért is volt súlyos a régióban, mert párhozamosan zajlott vele a másik fő — és tradicionálisan kiemelkedően fontos — ágazatnak a mezőgazdaságnak az átalakulása.

Az alföldi társadalom családjainak jelentős hányada sajátosan szervezte meg fenntartását, s jutott valamilyen formában két, sőt három jövedelmeforráshoz azáltal, hogy az ipari ingázás mellett a mezőgazdaságban illetve a háztáji és kisegítő gazdaságokban is termelt. Ezek szinte egyszerre kerültek veszélybe.

A mezőgazdaságnak, mint gazdasági ágazatnak az átalakulása a régió egésze szempontjából alapvetőnek tekinthető, s még korántsem fejeződött be. Az agrárválság közismert alföldi tünetei a következőkhöz foglalhatók össze. Első helyre a KGST piac összeomlását kell tennünk, hiszen a korábbi évtizedek mezőgazdasági végtermék exportjának országos átlagban 25%-a, az Alföldről közel 40%-a erre a piacra került, így alapvető szerepet játszott a régió eltartóképességében. Az a mezőgazdasági tömegtermelés tehát, amely korábban erre irányult, elvesztette keresletét. A másik fő ok a termelés-szervezés, a tulajdonviszonyok és az üzemi szervezetek alapvető átalakulása. Ennek során természetesen igen nagy bizonytalanság lépett fel. A tradíciók okán is, az egész régióban, de különösen a Dél-Alföldön, igen nagy volt a kárpótlás mértéke. A tulajdonviszonyok pusztá megváltozása azonban rövid idő alatt még nem hozhatott eredményeket, sőt a létesülő kisüzemek mérete általában messze alatta marad a korszerű és ésszerű üzemenagyságnak, technikai felszereltségük is igen alacsony. Az is igaz persze, hogy a korábbi nagyüzemek túlzott létszámmal, jelentős adminisztrációval és többségében alacsony szervezettséggel működtek, sőt olyan szociális és településfejlesztési kötelezettségeket is vállaltak, amelyek eltűnésükkel csak tovább növelték a válságot. Ezzel is magyarázható, hogy 1990-1992 között, tehát a vizsgált folyamatunk kezdetén, mintegy 100 ezer fővel, azaz 34%-kal csökkent mezőgazdasági foglalkoztatottak

száma. Ebből is következik, hogy sokan — elsősorban az idősebb korösszetételű mezőgazdasági családok — már a folyamat kezdetén a minimális egzisztenciát biztosító lényegében önálló gazdálkodásra igyekeznek berendezkedni. A mezőgazdasági átalakulás harmadik fő problémája kettős. Egyrészt mindkét fő ágazatával — a növénytermesztéssel és az állattenyésztéssel — kapcsolatosan a minőségi kritériumok és igények növekedése, ugyanakkor, s ugyanennek a tényleges leromlása következett be. Másrészt a többi gazdasági ágazat teherviselőképességének csökkenésével párhuzamosan egyre kevésbé volt képes az ország - más fejlett államokhoz hasonlóan - kielégíteni a mezőgazdaság támogatási igényeit. Ez az adott körülmények között nagymértékben korlátozza a jövőben is a az alföldi mezőgazdaság jövedelemtermelő, foglalkoztató és eltartókéességét.

Végül az egész Alföld Kutatási Programon érvényesítendő szempont szerint meg kell említeni, hogy közgazdasági, piaci és üzemszervezési problémák mellett súlyos gondok és konfliktusok jelentkeznek a mezőgazdaság környezeti-ökológiai feltételrendszerének, a földhasznosítás változásainak, a földtulajdon és a földhasznosítás elkülönülésének okán is.

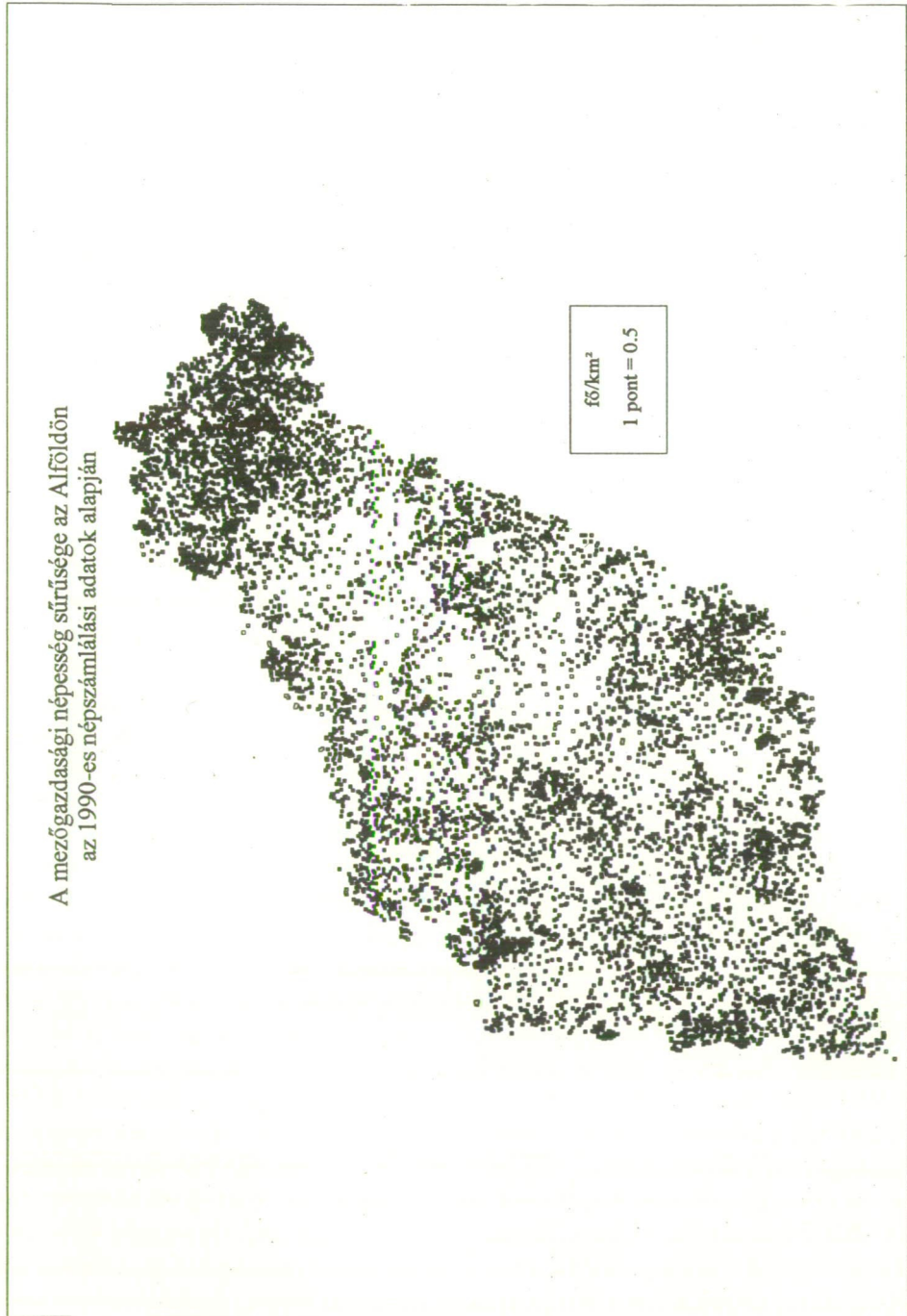
Az alföldi termelő ágazatok viszonylag gyors átalakulása tehát jelentős mértékben csökkentette a régió termelési potenciálját, az országos átlagot meghaladóan súlyos foglalkoztatási válságot eredményezett. A kiút alternatíváinak meghatározása ezért is nagyon nehéz. Azt a kutatások legtöbbször valószínűsítette, hogy a mezőgazdaság korábbi eltartókéessége nem állítható helyre, tehát, mind az ipar, mind az infrastruktúra, mind a szolgáltatások fejlesztésének egyszerre kell bekövetkeznie — természetesen az alföldi régión belül kétségtelenül meglévő eltérő adottságokra építve és a meglévő differenciák figyelembe vételével.

Az iparfejlesztésben a kis- és közepes méretű ipari üzemszerkezet kialakulására a településszerkezet ismert alföldi sajátosságai révén viszonylag jók a lehetőségek. Tekintettel arra, hogy sem a megfelelő tőke, sem a megfelelő tapasztalat nem áll rendelkezésre önálló műszaki-fejlesztési, marketing és piaci pozícióteremtő tevékenységekre, ezek az új kis- és középüzemek a jövőben is bedolgozó, beszállító, alkatrész, vagy részegységellátó, függő helyzetben levő üzemek, tevékenységek lesznek. Mivel az ilyen típusú ipartelepítést az utóbbi időben sok kritika érte, indokolt tisztázni bizonyos problémákat. Határozottan állítható, hogy az alföldi ipar jelenlegi (igen nagymértékű) létszámcsökkenése nem a posztindustrializációba való átmenet jelensége, hanem egy sajátos struktúrális válságnak a következménye. Nem az ipar általában, hanem egy rossz piaci orientációjú, versenyképtelen, és egy rossz függőségi rendszerekkel bíró ipar hanyatlik az Alföldön. Ebből azonban nem azt a következtetést célszerű levonni, hogy ilyen bedolgozó, függő helyzetű, alkatrészellátást, vagy bér munkát végző üzemeket nem érdemes létrehozni. Ellenkezőleg, valószínű, hogy az ilyen típusú tevékenység — az exportban is — erősödni fog nemcsak az Alföldön, hanem az egész magyar gazdaságban. A kulcskérdés az, hogy kihez, milyen piachoz kapcsolódik az adott tevékenység. Új perspektivikus piacokhoz, fejlődőképes profilokhoz való bedolgozási kapcsolatokat kell teremteni, miközben tudomásul kell venni, hogy ez a függő tevékenység sokkal inkább ki van

téve a konjunkturális ingadozásoknak. A bedolgozás, a beszállítás nyugati típusú vállalatoknál a fő tevékenységhez képest is egyrészt nagyobb szállítási fegyelmet, alkalmazkodóképességet igényel. Mindezt vállalni kell, amíg nem vagyunk képesek önálló piaci fellépésre. A teljes kiszolgáltatottság oldható a tulajdoni önállóság növelésével is. A nyugati bedolgozó, alkatrész-előállító kis- és középüzemek rendszerint önálló cégek, amelyeket tartós szerződéses kapcsolat köt a nagyvállalathoz. Végül a mezőgazdaságtól teljesen távol álló tevékenységeknél nem célszerű megújítani a mezőgazdasági alaptevékenységgel való szervezeti és pénzügyi összekapcsolást. A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy az alaptevékenység egyre ráfizetesebbé válása elszívta a melléküzemágak, kiegészítő tevékenységek jövedelmét, majd a mezőgazdasági üzem pénzügyi ellehetetlenülése maga után vonta az ipari tevékenységek felszámolását is. Ezeket az üzemeket tehát — ha nem élelmiszerfeldolgozásról van szó — önállóan kell megszervezni, ami természetesen nem zár ki munkaerő- és más típusú kooperációkat.

Az Alföld települései többségének jövője tehát a mezőgazdaság mellett a kis- és középüzemi — belföldre, vagy külföldre irányuló — bedolgozó, beszállító ipar lehet. Enélkül a települések problémái nem oldhatók meg, az adottságok pedig nagyrészt rendelkezésre állnak. Magyarország még nincs a dezindusztrializáció szakaszában, csak egyfajta torz orientációjú és elavult struktúrájú ipar omlott össze. Ipar nélkül, még egy dinamikus szolgáltatásfejlesztés mellett is, az Alföld népsűrűségének (agrárnépsűrűségének, 2. ábra) felére kellene csökkennie. Éppen ezért nem az a kérdés, hogy kell-e ipari munkahelynövekedés, vagy nem, hanem az, hogy milyen struktúrájú ipari munkahelynövekedés támogatandó. Minimális cél, hogy az ipari foglalkoztatást felhozzuk a nyolcvanas évek elején egyszer már elért színvonalra. Ez a mai szinthez képest 130 000 többletmunkahelyet jelent, természetesen a korábbtól lényegesen eltérő struktúrában. A bedolgozás mellett fokozatosan ki kell alakítani azt a néhány pontot, ahol önálló fejlesztési, termelési és piacépítési tevékenységekre vállalkozhatunk. Az Alföldnek akkor van esélye, ha az új és legmodernebb tevékenységekbe kapcsolódik be, ahol a konkurrenszekhez képest még nincs reménytelen elmaradásban. E profilok kialakításában szilárdan építeni kell az Alföld két tudományos-kulturális "innovációs" centrumára, Szegedre és Debrecenre, amelyek megteremthetik az alapjait az ilyen típusú tevékenységnek. Ez nem jelenti azt, hogy a kapcsolódó ipari tevékenységeknek is e városokba kell koncentrálniuk. A még potenciális és reményt hordozó profilok a következők lehetnek. Szeged biológiai kutatóbázisán a biotechnika, a biológiai iparok fejlesztése, csatlakozás azok legújabb irányzataihoz. Lényegében ugyanez lehet az egyik szerepköre Debrecennek is, részben az egyetemek, részben a két gyógyszer-gyár (Biogál, Alkaloida) bázisán. Debrecenben van ezenkívül bázisa az oktatási és egészségügyi technológiák, rendszerek előállításának is. A jövő döntheti el, hogy az ATOMKI bázisul szolgálhat-e például egy nukleáris (műszer) iparnak. Szükség van egy, a mainál némileg kisebb, de az Európai Közösség normáihoz alkalmazkodó, magasabb minőségi, higiéniai, esztétikai és csomagolási, marketing követelményeket kielégítő élelmiszeriparra is. A ruházati és textilipar termelése és létszáma

2. ábra.

— az európai trendet követve — valószínűleg jelentősen csökkenni fog. A fa- és fafeldolgozó ipar — az erdélyi és kárpátaljai kooperációra építve — akár növekedhet is. A tradíciókkal rendelkező nyomdaipar - átmeneti nehézségek után és átalakulva - valószínűleg megőrzi pozícióit.

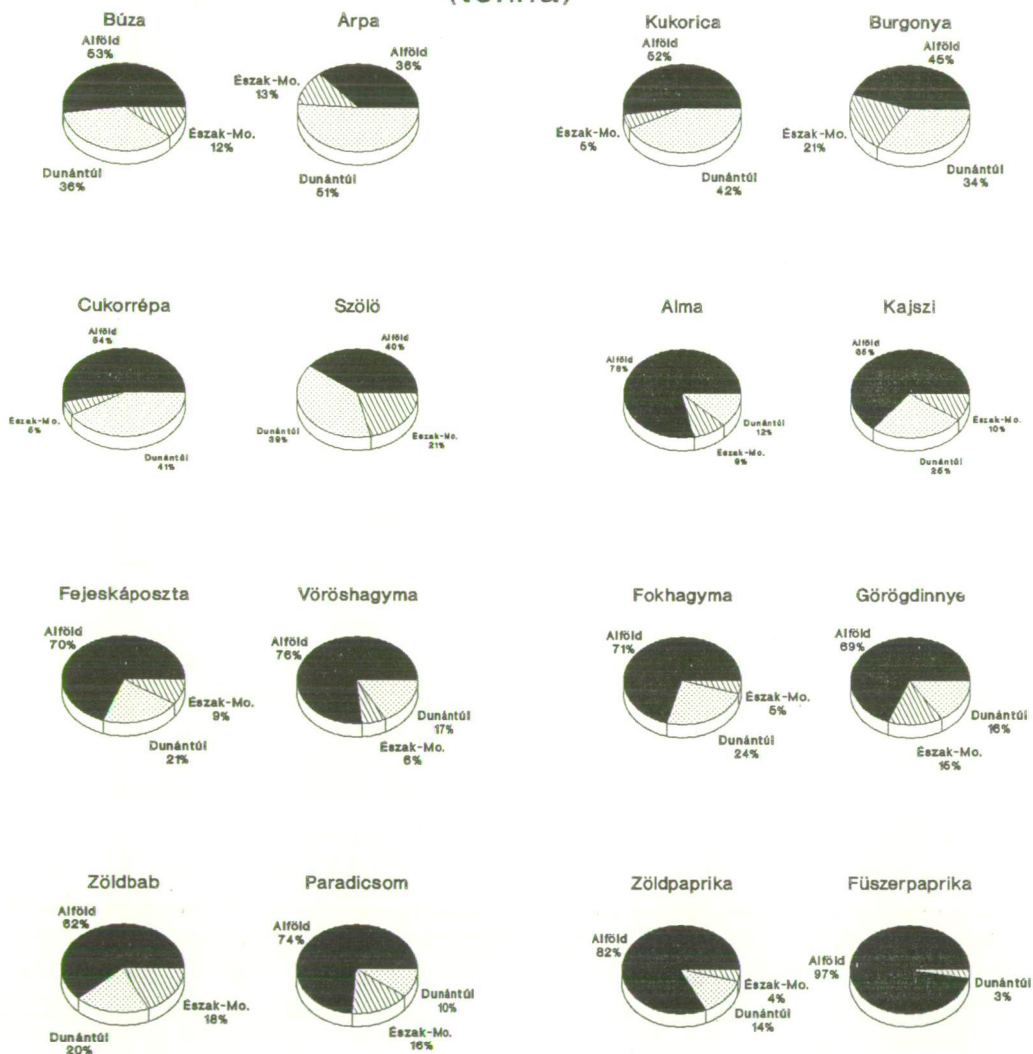
A mezőgazdaság tekintetében még bonyolultabb és nehezebben felvázolható jövőkép adható. Az Alföld egyes, hagyományos mezőgazdasági kultúrákban kiemelkedő jelentőségét kell megőrizni elsődlegesen (3. ábra). Abból a történelmi tapasztalatból kellene kiindulnunk, amikor az alföldi paraszti termelési hagyományok hagyományok szervesen összekapcsolódtak a fajtanemesítés tudományával és államilag szervezett és támogatott kereskedelemmel. Az agrárkutatások mai rendkívül kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt azonban még tovább lazulhatnak, csökkenhetnek a fajtanemesítés, a kutatás és a termelés közötti kapcsolatok.

A másik fő iránynak a termelési-értékesítési lánc újraszervezését kell tekintelnünk, különösen megerősítve az állami szerepvállalást a márkacikkek felvásárlásában, fogalmazásában és exportjában, külföldi propagandájában és márkavédelmében. A természeti környezet előző fejezetben taglalt átlakulásával párhuzamosan kiemelt jelentőségűvé válhat a mezőgazdasági termelés fajta és technológia kutatásainak megerősítése.

Az alföldi agrárfejlesztésnek két főbb alternatívája lehetséges. Az egyik szerint határozott megkülönböztetést és egyben területi felosztást kell végrehajtani a kedvezőbb produktivitású, továbbra is intenzív mezőgazdasági felhasználású területek és az egyéb területek között. Ezek szerint lennének olyan mezőgazdasági tájkorzetek, ahol továbbra is a termelés, a hatékonyság és jövedelem maximalizálása lenne a cél. A korábbi mezőgazdasági terület más részei alternatív felhasználásra kerülnének: alacsony intenzitású mezőgazdaság, szabadidő területek kialakítása (vadgazdálkodás), erdősítés, gyesítés, vízfelületek létrehozása jelenthetné a megoldást. E területek termelékenysége és jövedelmezősége természetesen alacsonyabb lenne és ezért alapvetően környezeti, tájvédelmi céllal a belföldi célú agrártámogatás e területekre összpontosulhatna. Tekintettel arra, hogy ezen alternatíva megvalósulása esetén az Alföld területének valószínűleg az országos átlagnál nagyobb hányada esne az első, az intenzív mezőgazdasági kategóriába, ezért ezen alternatíva esetén az alföldi szántóterület-csökkenés az országos átlagnál kisebb lenne, és az Alföld aránya az országos agrártermelésben nem csökkenne, esetleg növekedne is. A második alternatíva szerint lényegében az egész mai mezőgazdasági terület — bizonyos marginális területek kivételével — továbbra is alapvetően mezőgazdasági hasznosítású lenne. Ugyanakkor mindenütt a mainál szigorúbb tájvédelmi és környezeti követelményeket alkalmaznának, így a mezőgazdasági terület és a termelés mindenütt — kisebb mértékben, de többé kevésbé egyenletesen — csökkenne. A mezőgazdasági terület csökkenése tehát nem makroszinten, hanem mikroszinten, az egyes gazdaságok, települések területén belül következne be. Paradox módon ez az Alföldön egészében nagyobb mezőgazdasági területcsökkenéssel járna, mivel ilyen tervezett feladatmegosztás nélkül a keresletcsökkenés-

3. ábra. Az Alföld szerepe néhány főbb mezőgazdasági termék termelésében

Termények termésmennyisége (tonna)

nek a "spontán" termelés-csökkenésnek nagyobb hányada érintené az Alföldet. A gazdasági racionalitás inkább az első alternatíva mellett szólna és bizonyos környezeti, tájvédelmi szempontok szerint is ez lenne a kedvezőbb. Ugyanakkor társadalmi szempontból további súlyos feszültségekkel járna. Jelentős differenciálódást idézne elő a földértékekben, felgyorsítaná a népesség mozgását, fokozott követelményeket támasztana az alföldi társadalom adaptációs képességével szemben. A második alternatíva tisztán gazdasági szempontból kevésbé racionális, ugyanakkor társadalmi szempontból végrehajthatóbb és valójában a mai társadalmi folyamatok ezt az alternatívát látszanak megvalósítani. Az összes tényezőt mérlegelve tehát a második alternatíva megvalósulásának tulajdoníthatunk nagyobb valószínűséget és a további koncepcióalkotó munkát lényegében erre kellene alapozni. Ez természetesen nem zár ki meghatározott differenciálódást az egyes területek között, de kizárja nagyobb térségekben a jövedelemtermelő mezőgazdasági tevékenységgel való teljes felhagyást.

A földhasznosítás változásai és az agrárátalakulás területi differenciálódása a következő főbb tipusterületek szerint következhet be a közeljövőben:

- erősen extenzív szántóföldi hasznosítású, koncentrált településhálózatú, kevés zöldterülettel rendelkező agrártájak: Jászság, Hajdúság, Kunság és Békés megye, valamint Csongrád megye tiszántúli területei, Bács-Kiskun megye Duna menti része Észak-Bácskával együtt;
- Szabolcs-Szatmár megye és Bács-Kiskun megye homokhátsági területei Pest megye alföldi övezetével összefüggően olyan alföldi agrárreégiót alkothatnak, ahol az intenzív, kertes kultúrák (gyümölcs, szőlő, zöldségfélék) mellett a zöldterület (erdő és rét-legelő) is jelentős területet foglal el. A településhálózatuk igen differenciált a tanyáktól a kis falvakon és a volt mezővárosokon át a középvárosokig viszonylag jól kiépült településhierarchia jellemzi területüket. Ezek az intenzív agrárkultúrával rendelkező alföldi területek az előbbi kategóriánál kedvezőbb földhasználati helyzetben vannak és lehetnek a jövőben is. A legnagyobb gondot a tömegtermelésre kiépített szőlő- vagy gyümölcssterületek fenntartása, illetve hasznosítása jelentheti;
- a Hortobágy, a Közép-Tisza-völgyi települések és a Körösvidék határmenti övezete olyan agrártér, amelyben az extenzív (rét, legelő és részben szántó) jelleg az uralkodó, gyér településállománnyal, de az idegenforgalom vagy a tájvédelem szempontjából számottevő lehetőségekkel (Tisza-völgy, Hortobágy, stb.).

Összességében azzal számolhatunk tehát, hogy a fenti tipusterületeken a következő húsz évben több tízezer hektárral fog csökkenni a szántóterület. Ennek legnagyobb része gyepterületté alakulhat (vissza), kisebb részén erdősítés történhet. A kertterület aránya az elért magas szinten maradhat, a gyümölcsös pedig csökken, a hetvenes évek szintjének felére esik vissza. A gyümölcsössterület — alapvetően a külföldi kereslet csökkenése következtében — különösen a Nyírség-

ben és a Duna-Tisza közén csökken és itt döntően a területek erdősítése jöhet szóba.

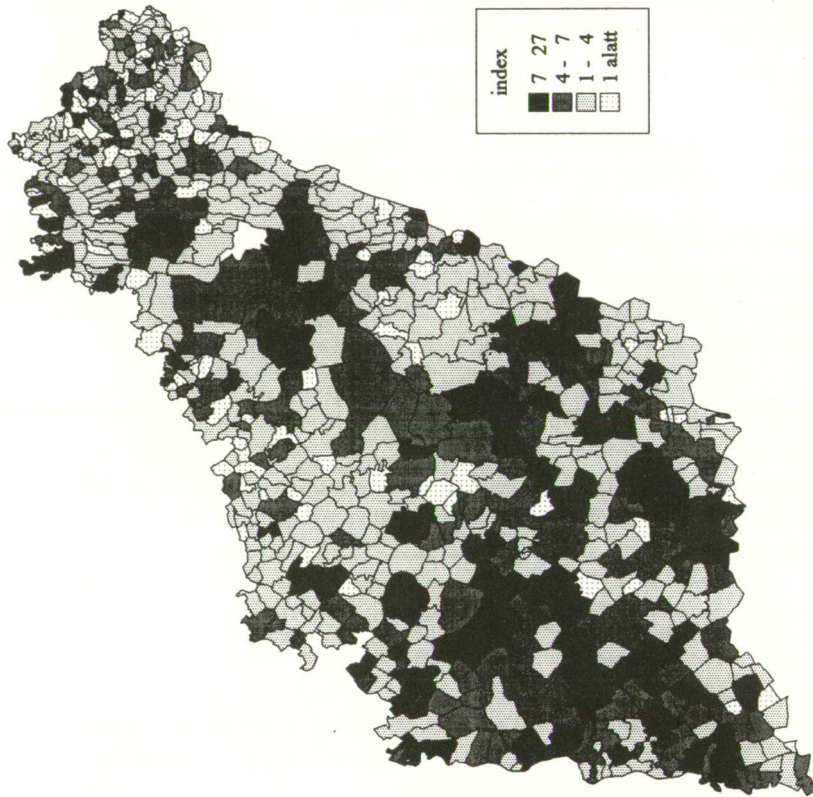
A szőlőterület már az elmúlt két évtizedben is gyorsan — húsz év alatt mintegy felére — csökkent. A jövőben további 30-40 százalékos csökkenéssel számolnak prognózisok. Tekintettel arra, hogy az alföldi szőlőterület 3/4-e a Duna-Tisza közén van, a csökkenés is nyilvánvalóan e tájegységet érinti a legérzékenyebben. Az erdőterület aránya tovább nőhet, a korábnál némileg kisebb ütemben. A következő két évtizedben ezért évtizedenként 60-70 ezer ha erdőterület növekménnyel számolunk az Alföldön, és ezzel 2010-re az erdősültség elérheti az Alföld területének 15%-át. Az eddig elmondottak így a már kialakult korábbi tendenciák — gyorsabb vagy lassúbb — folytatódását jelentik.

A kül- és belterületek viszonyai is változni fognak. A külterület tulajdonváltásával egy átmeneti visszaesés után fokozatosan felértékelődik a föld, különösen akkor, ha a földhasználat is tisztes egzisztencia megteremtésére lesz alkalmas. A külterület új tulajdonviszonyai megnehezítik majd a települések horizontális terjeszkedését és azt a gyakorlatot, hogy a növekvő területigényt újabb és újabb külterületi földek belterületbe vonásával elégítik ki. Az új parasztgazdaságok aligha lesznek képesek viszont a mai méretű belterületi telkeken működni. A gépesítés, a nagyobb állatállomány és termékraktározás, valamint az ehhez kapcsolódó elsődleges feldolgozás terület- és infrastruktúra igénye nagyobb, mint a hajdani parasztgazdaságoké volt. Másrészt olyan környezeti konzekvenciái is lesznek, amelyek konfliktusokat teremthetnek a falusi lakókörnyezetben.

Összeségében az Alföld gazdasági bázisa olyan helyzetbe jutott, hogy mai kapacitásával nem képes mai népességét eltartani. Mind az ipar fejlesztése, mind a mezőgazdaság fentebb vázolt átalakulása egyszerre szükséges ahhoz, hogy a régió gazdasági eltartóképesége hosszabb távon javulhasson. Ebben főszerep juthat az új vállalkozási formáknak és azok közvetett területfejlesztési hatásainak is. (4.ábra)

4. ábra.

A társas vállalkozások ezer főre jutó száma az Alföldön, 1992

3. AZ INFRASTRUKTÚRA ÉS A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A régió infrastrukturális elmaradottsága történelmi léptékű, s ebből következően a jelenlegi átalakulás csak újra rávilágított arra az alapvető tényre, hogy felszámolása nélkül nehéz bármilyen regionális fejlesztést vagy gazdasági fellendülést várni. Alapvetően különböznek viszont ezen általában vett elmaradás tekintetében a hálózai infrastruktúra illetve a lakossági vagy települési infrastruktúra egyes elemei, sőt a közöttük levő térségi differenciák is nagyon erősek.

Az országos nagyhálózatokat tekintve és összességében az Alföld igazból nincs elmaradva a többi országrészről. Az Alföld vasúti fővonalai teljesítményükben és technikai felszereltségükben is eléri az ország más részeinek színvonalát, s szinte létesítésük óta jelentős településfejlesztő, -éltető és -fenntartó tényezőnek bizonyulnak. Hatásaiban annál kedvezőtlenebb volt az amúgy is hátrányos helyzetű agrártérségek vasútjainak megszüntetése, nem is beszélve e folyamat tervbe vett folytatásáról, amely tovább növelheti e térségek gazdasági szerepének kiüresedését, lecsúszását. Igen hátrányosnak minősíthető viszont a hálózat erős főváros-centrikussága, s az, hogy a távolsági összeköttetéseket hordozó fővonalak által nem érintett területek igen nagy, összefüggő térségeket képeznek, mind az Észak- és Közép-Alföldön, mind a keleti határ mentén, vagy a Dél-Tiszántúlon egyaránt.

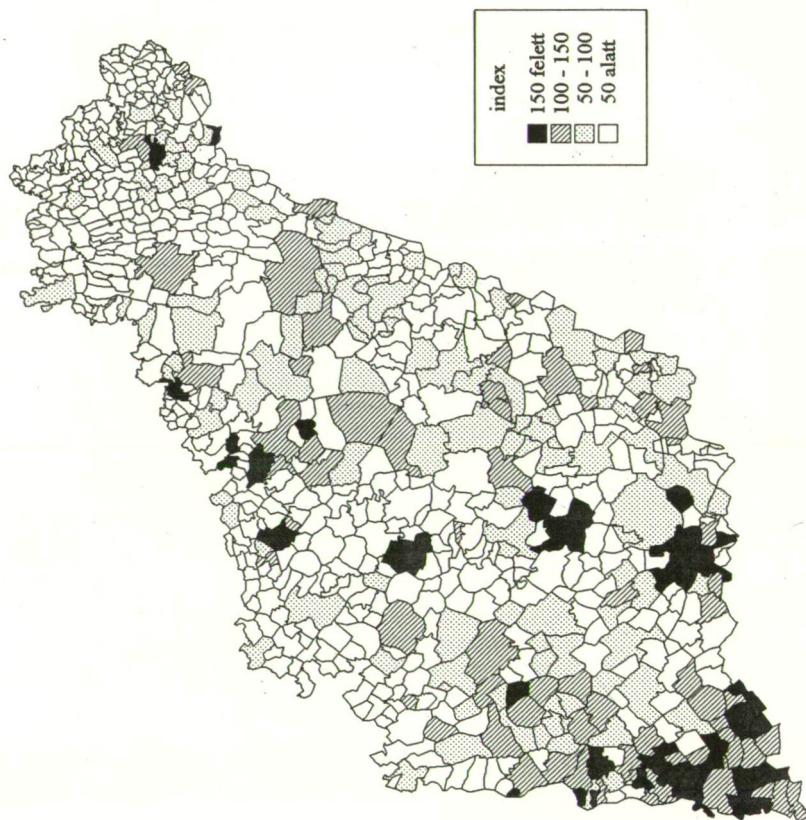
A közúthálózat — a településszerkezet miatt is — jóval ritkább az Alföldön. A főútvonalak terhelése és balesetveszélyessége viszont rendkívül gyorsan növekedett az elmúlt másfél évtizedben. Ezt csak fokozta a jugoszláv háború miatt a keleti és délkeleti alföldi határszakaszokra kényszerűségből áttévődött nemzetközi tranzitforgalom. A vasúti fővonalakhoz hasonlóan az alföldi közúthálózat sem biztosít megfelelő transzverzális összeköttetési lehetőséget az ország nyugati területeivel. Emellett súlyos hátrány az is, hogy az alsóbbrendű utak igen gyenge minőségűek, s az összalföldi útminőségi átlag még csak lazán sem korrelál a különböző területek gazdasági potenciáljával, jövedelemviszonyaival, vagy éppen az előző fejezetben vázolt gazdasági fejlesztésekhez szükséges előfeltételekkel.

A közúti közlekedési infrastruktúra fontosabb elemeinek együttes számbavételével előállított komplex mutató alapján csak Csongrád megye helyzete jobb az országos átlagnál (a rangsorban 7.), míg a többi alföldi megye rendre az országos rangsor második felében helyezkedik el. (Bács-Kiskun 10., Jász-Nagykun-Szolnok megye 11., Pest a 16., míg az utolsó három helyet Hajdú-Bihar, Békés, Szabolcs-Szatmár megye foglalja el.) Ez alapján egyértelműen megállapítható a régió közúti közlekedési minőségének elmaradottsága.

Hasonló megállapításra juthatunk akkor, ha a telefonellátottságot vizsgáljuk. E téren — különös tekintettel arra, hogy a távbeszélő infrastruktúra révén hozhatók működésbe a faxok, és más szöveg- és adatátviteli rendszerek is — a közelmúlt fejlesztései ellenére, az Alföld feltűnően leszakadt a többi országrészről, s magán a régión belül is nagy differenciák figyelhetők meg (5. ábra).

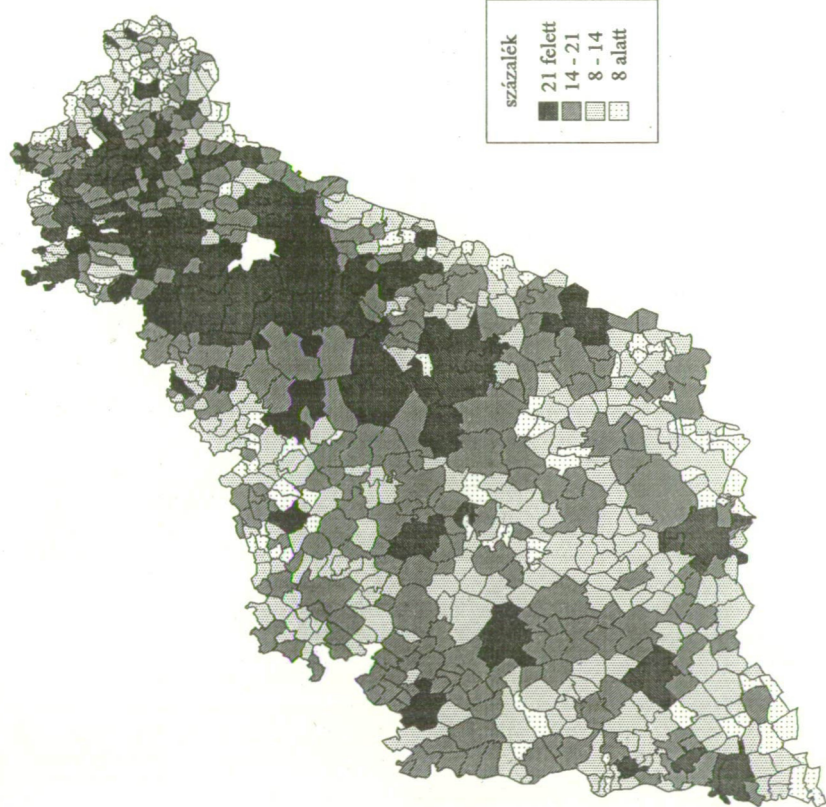
5. ábra.

Ezer főre jutó távbeszélő főállomások száma az Alföldön, 1992

6. ábra.

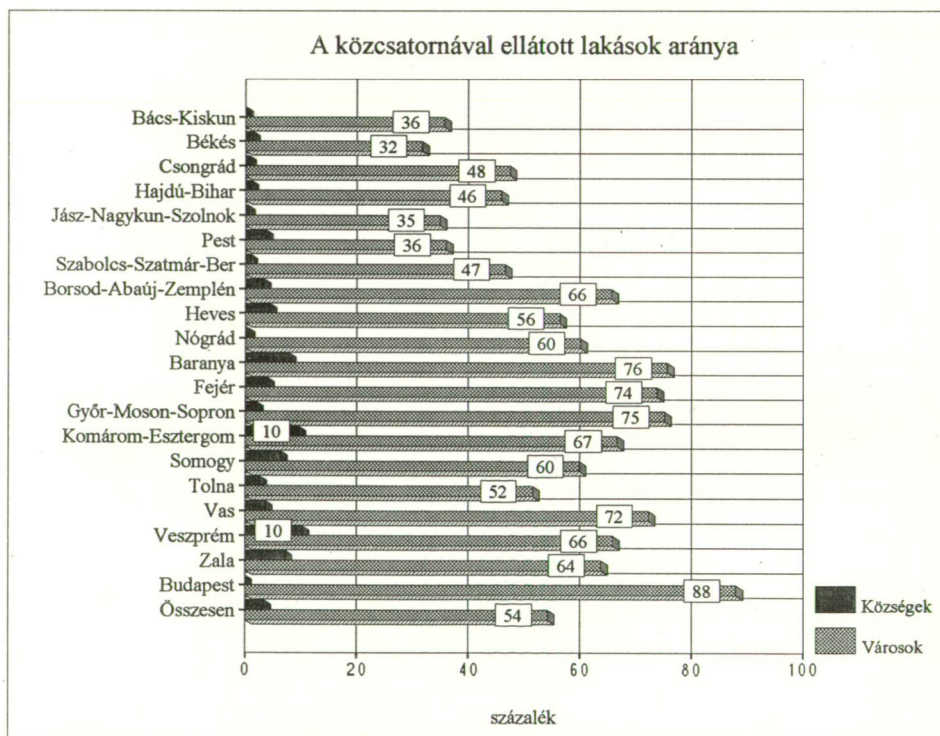
Az 1980-89 között épített lakások aránya az Alföldön

A vezetékes energiarendszerek (gáz- és távvezeték hálózat) tekintetében — összefüggésben a keleti beszerzési főirányokkal — az Alföld viszonylag kedvező helyzetben van.

Némileg más a helyzet a lakossági infrastruktúra egyes tényezőinek változásait tekintve. A lakásviszonyok és a közművesítettség terén, jelentős időbeli és térbeli késéssel ugyan, de a régió hátrányai mérséklődtek. A lakásépítés üteme még a nyolcvanas évtizedben is meglehetősen gyors volt (6.ábra). Ennek következtében e tényező szerint az Alföld lakásállománya ma viszonylag fiatalosabb, egészségesebb. Ez is mintegy indokul szolgálhat egyébként a fejlesztésekhez, mert a lakosság közismerten alacsony mobilitási készségét tekintve ez a lakásállomány jelentős nemzeti vagyónrészt is jelent.

A közműves ellátottság terén viszont, az igen alacsony szintről induló látványos fejlődés ellenére is még mindig nagyon erős az elmaradottság. A környezetvédelem szempontjait is figyelembe véve különös fontosságú a közműolló nyitottságának mértéke, amely lényegében csak a megyeszékhelyeken és néhány városban közelíti meg a kívánatos, 1-hez közeli értéket. Van ahol a vízvezetékkel ellátott lakások száma 10-15-ször nagyobb, mint a közcsonatnába is bekapcsoltak aránya. Összességében az alföldi lakások háromnegyedéből távozó szennyvíznek csak egyharmada van bekötve a szennyvíztelepekhez is csatlakozó közcsonatna-hálózatba (7.ábra).

A kommunális és közösségi infrastruktúra képét tekintve ismét ellentmondásos kép rajzolható. Az oktatási és művelődési infrastruktúra az 1990-es évek elejére számított összevont színvonala alig marad el az országos átlagoktól. Mind az óvodai, mind az általános és középiskolai ellátottság kiegyensúlyozott. A legrosszabb a helyzet a szakmukásképzésben, amelynek megújításra váró képzési szerkezete nem felel meg a nagyrégió egésze várható igényeinek, hasonlóan a felsőoktatáshoz és a kutatáshoz.

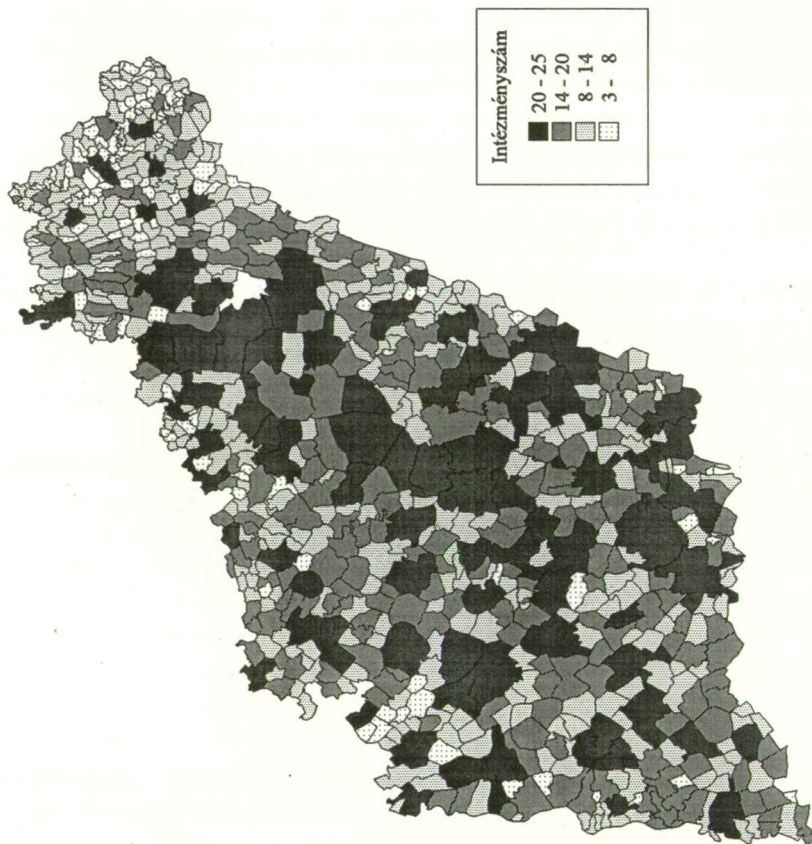
A kereskedelmi és idegenforgalmi infrastruktúra változásai is viszonylag kedvezőek voltak, de igen erős városi koncentráció jellemezte ezt folyamatot is. Az egész Alföld településméretezettsége következtében a viszonylag fejlett intézményhálózat jó alapot és nagy lehetőséget jelenthet egy alulról építkező, ezen adottságokkal messzemenően számító regionális fejlesztés szempontjából. Ha a Központi Statisztikai Hivatal települési alapellátottságának az adatait térképen ábrázoljuk ennek markáns igazolását kapjuk (8. ábra).

Területi és települési bontásban tekintve az infrastruktúrát, hiánya nagyban akadályozza a hatékony térbeli struktúrák kialakulását, nehezíti a termelési tényezők térbeli mobilitást, s végül igen kemény akadálya lehet a gazdasági alkalmazkodásnak, a lokális és regionális piaci integráció kialakulásának.

A településrendszert tekintve a közelmúlt kutatásainak eredményeiből az állapítható meg, hogy a korábbi évtizedek során a régió településállománya egyre sokoldalúbbá vált, rendszere pedig egységesült. Ma sokkal jobban hierarchizált és

8. ábra.

A települések intézményellátottsága az Alföldön, 1990

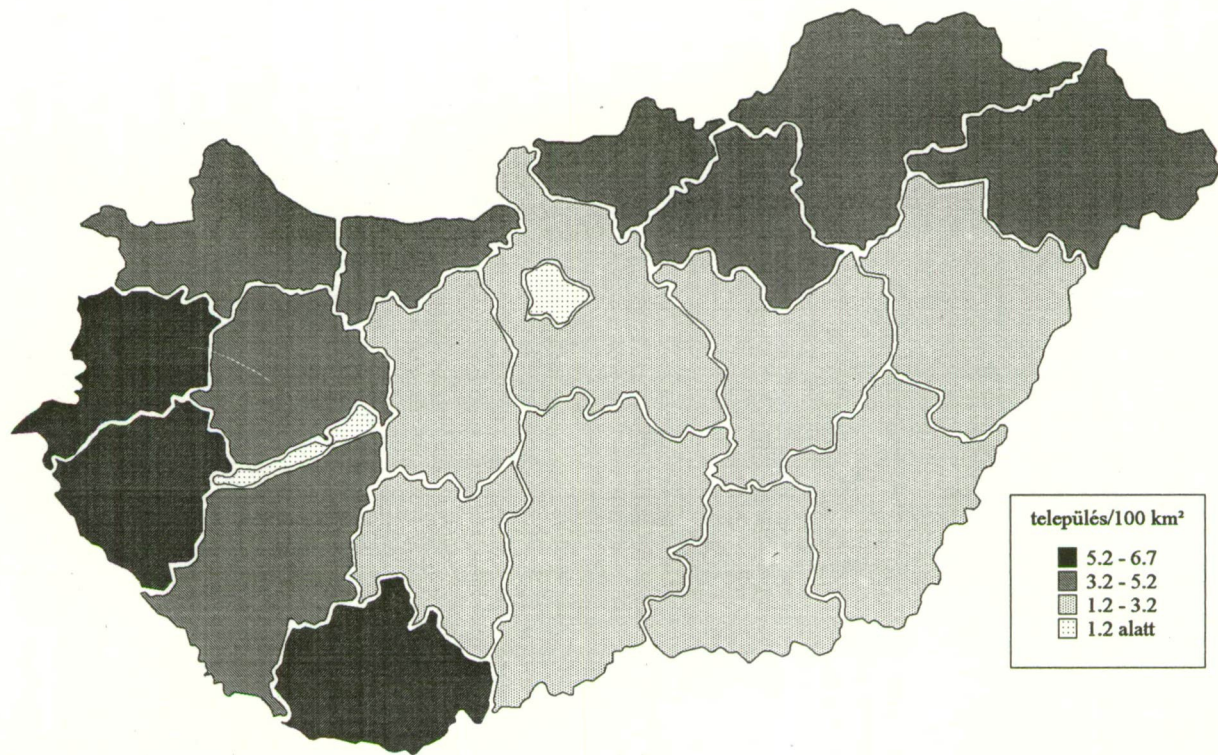

tagolt településrendszere van az Alföldnek, mint korábban bármikor. A hagyományos és laza textúrájú települési szerkezet már a XIX. század vége óta folyamatosan ebbe az irányba változik. Jellegzetes, országos léptéket tekintve is jelentős nagyvárosi centrumok alkultak ki, több települést szorosan magukhoz kapcsoló agglomerációs gyűrűkkel. Kiemelkedő volt továbbá a megyeszékhelyek gyors, de ellentmondásoktól sem mentes urbanizációja. Átalakultak, sajnos nem mindig előnyükre, a sajátos térségeket formáló és egymással minimális településközi munkamegosztási kapcsolatban levő korábbi mezővárosi város csoportok is (Nagykun és Hajdú városok). Részben a városhiányos területek felszámolását célzó fejlesztési beavatkozások nyomán számottevő kisvárosfejlődési/fejlesztési hullám is lezajlott. Az urbanizáció következtében — most nem tekintve annak szigorú, a városok belső fejlődését is reprezentáló minőségi kritériumrendszerét — az Alföld felzárkózása kétségtelen tényekkel bizonyítható.

Kevésbé volt sikeres az alföldi településrendszer térszerkezetileg lazábban kapcsolódó falusi térségeinek, óriásfalvainak, vagy a tanyáknak az átalakulása. Maradandó következményekkel járó, halmozottan hátrányos helyzetű, határmenti és belső periférikus rurális térségek is létrejöttek.

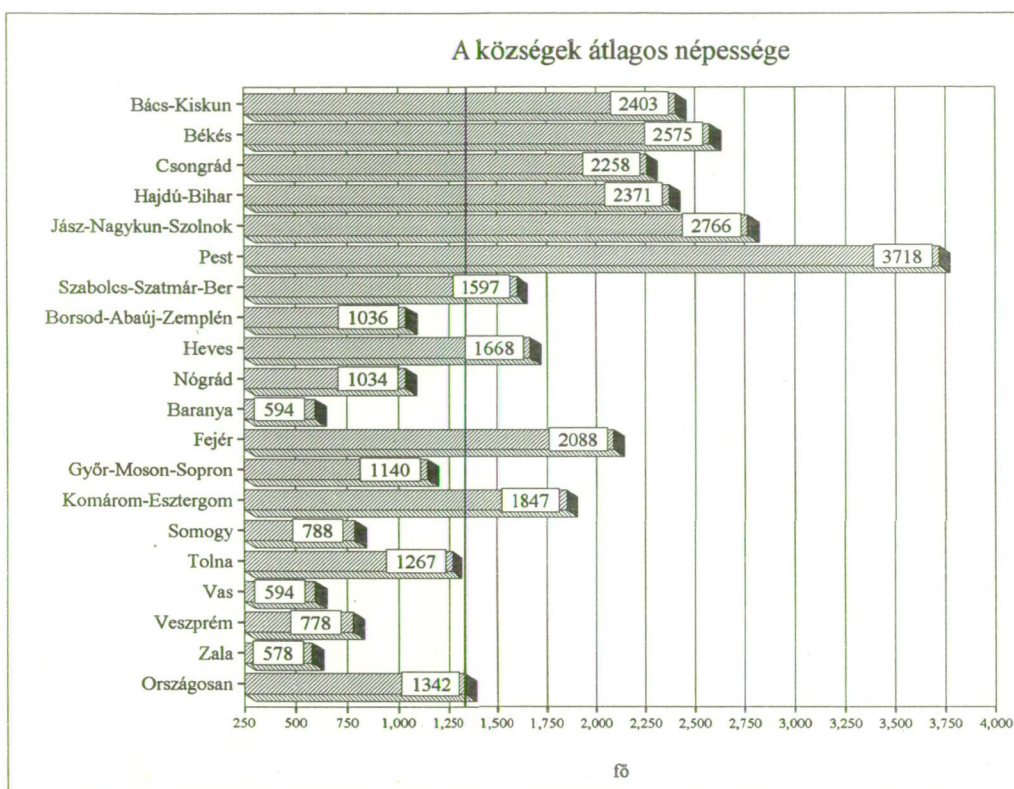
Az Alföld településállományának nagyság szerinti megoszlása, gyökeresen eltér az ország más részeitől. A településsűrűség, különösen a közigazgatási beosztás szerint nem is mért szórványok megszűnésével, alacsony — az átlagos településméret pedig több, mint kétszerese az országos átlagnak (9. és 10. ábra). Ebből is következik az, hogy az Alföldön összességében eredménytelenek maradtak a "kaptafaszerű" fejlesztési beavatkozások. Hatásuk elsősorban a települések korábbi belső szerkezetének erőteljes szétbomlásához, vagy az indokoltnál több közigazgatás összevonás révén a térbeli kapcsolatok erősebb szétziládódásához vezettek. A kutatási program során vizsgált alföldi terület 757 településének kevesebb, mint tíz százaléka növelte csak népességszámát az utóbbi évtizedben, 69-é stagnált, s az országos átlagot meghaladó arányú volt a csökkenő, illetve erőteljesen csökkenő települések száma. Megindult tehát e régióban is az aprófalvasodás, ami részben a közepes méretű és periférikus fekvésű falvak több évtizede tartó folyamatos népességfogyásának az eredménye, részben a tanyás térségek külterületein keletkezett új, zárt beépítésű, csoportos falusi települések önállósodásának a következménye. A települések átalakulási folyamatai sajátosan új irányokat vettek az önkormányzatosság bevezetésével. Nőtt a területi dezintegráltságuk, a korábbi, nagyrészt adminisztratív úton szabályozott kapcsolatrendszereik szétestek, a települések befelé, saját szinte kizárólag saját problémáik sürgető megoldása felé fordultak, felbukkantak a korábban igen nagy hagyományú települési identitások is. E rövid, három-négy éves átmeneti időszakban még nem következtek be gyökeresen új folyamatok, s elsősorban a társadalmi, foglalkoztatási problémák növekedése, majd érzékelvén a települések térbeli integrációjának hiányát, a kistérségek szerveződése vált jellemzővé.

A 100 km²-re jutó települések száma megyénként

9. ábra.

10. ábra.

Összességében az Alföld településrendszere képes lehet új modernizációs változások fogadására, kérdés, hogy ezek milyen forrásból, s hogyan jutnak el hozzánk.

Az infrastruktúra- és a településhálózat-fejlesztés jövő tendenciáit tehát nem könnyű felvázolni. Az infrastruktúra fejlesztése körében elsősorban a kormányzati, tehát nagytérégi, településeket összekötő hálózatokat fejlesztése szükséges. A vasúti és közúti magisztrálék versenyében az Alföld és egyben az ország nagytávlatú érdekeinek megfelelően, a vasútnak kell prioritást adni. Vasúti fővonalaink rekonstrukciójával (második vágánypár építésével, a Püspökladány-Biharkeresztes, Tiszatenyő-Lökösháza, Budapest-Kelebia vonalon részben a villamosításuk befejezésével, részben a felépítményük megerősítésével, korszerű forgalombiztonsági és jelzőrendszerek kiteljesítésével), megfelelő gördülőállománnyal teljesítményüket olyanra kell növelni, hogy nemcsak a belföldi szállítási igényeknek tudjanak megfelelni, de a tranzit szállítási kötelezettségünknek is eleget tehessenek, főként az ÉNy-DK-i irányú nemzetközi kamionforgalom egy részének villamosított vasútra terelésével.

Az Alföld közlekedési hálózatának alapstruktúrája szélsőségesen fővároscentrikus, mind a vasúti fővonalak, mind a jelenlegi autópályák és főközlekedési útvonalak tekintetében. Ennek oldására, a Dunántúllal és Észak-Magyarországgal való közvetlen hatékony kapcsolat megteremtésére mindenképpen szükség lenne. A Dunántúllal való közúti kapcsolat javítása érdekében legalább még egy hidat kellene építeni a Dunán. Az alsóbbrendű úthálózat kiépítését, szilárd burkolattal ellátását meg kell gyorsítani, mivel közlekedésbiztonsági szempontból is veszélyes mértékűvé vált a gyorsan növekvő autópark és az elhanyagolt, rossz minőségű közúthálózat ellentmondásának következménye. Különösen Bács-Kiskun, Békés, Csongrád és Pest megyékben sok a tennivaló e téren. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a hálózat szerkezetében is változtatásokra van szükség, mert igen rosszak a keresztirányú kapcsolatai.

Az Alföld vízi útjait is jobban ki kellene használni. A vízi szállítás nemcsak a fajlagos költségek, hanem a környezet szempontjából is a legkedvezőbb szállítási mód lehetne. Azonban csak megfelelő kiegészítő infrastruktúrákkal (közúti, vasúti csatlakozást, értékővő árutárolást, nyersanyagfeldolgozást, vízi járművek telettelését, javítását lehetővé tevő kikötőkkel, idegenforgalmi-vendéglátóipari, kereskedelmi infrastruktúrával kiegészítve, logisztikai alapon megszervezett szállítási lánc működése mellett, és folyamatos marketingtevékenységgel segítve) válhat igazán életképpé. A Tiszán ebben az évszázadban végbement forgalomcsökkenés mértéke a hasonló nagyságú és jelentőségű folyók között példátlan. Ezért a megfelelő tarifa alkalmazása mellett a hajózást fizikailag is segítő műszaki munkálatokkal is kell segíteni. Bármennyire is kívánatos lenne a már régen megálmodott és több nyomvonalváltózatban tervezett Duna—Tisza-csatorna, megépítésére még a következő évtizedekben sem lehet számítani.

Az Alföld kedvező földrajzi adottságait a légi közlekedéshez ki kell használni. Realizálására bizonyos potenciált jelenthet az egykori szovjet repülőterek hasznosítása. Debrecen mellett nemzetközi teher- és utasszállító repülőteret lehetne berendezni, amely nemcsak ÉK-Magyarországot, de Kárpát-Ukrajnát és É-Erdélyt is kiszolgálná. A belföldi légi közlekedés kisebb gépekkel a nagyobb városok (Nyíregyháza, Szeged, Békéscsaba, Kecskemét, Szolnok) között infrastrukturális oldalról megoldható lenne, hiszen valamilyen tulajdonú illetve célú repülőtér több városban rendelkezésre áll, csak berendezésüket és üzemeltetésüket kell megoldani, akár a magyar légierővel közös használatban is.

A távbeszélő-ellátottság javítása elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Pest és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legsürgetőbb.

Fokozódni fog a szerepe a térségi vízellátó rendszereknek is.

A településhálózat átalakulásának tendenciái szoros kapcsolatban állnak az infrastruktúra fejlesztési igényekkel. Az intézményellátottság vonatkozásában az egészségügy és oktatási intézmények korszerűsítése, felújítása lenne a közvetlen feladat. A csatornahálózat bővítése, a szennyvízderítők korszerűsítése, kiépítése nemcsak az infrastruktúrafejlesztés, hanem a környezetvédelem érdekében is szükség-

séges. A főközlekedési útvonalaknak a városok beépített területeiről történő kiváltása halaszthatatlan feladatként fogalmazható meg. Prioritásként kiemelendő tennivaló a nagymérvű szemét- és hulladékmennyiség megfelelő elhelyezéséhez, kezeléséhez szükséges feltételek megteremtése, biztosítása.

A szellemi infrastruktúra (itt par excellence a felsőoktatásra és a tudományos kutató-fejlesztő intézményekre gondolunk) még nem tölti be azt az előrevívő szerepet az Alföld nagy részén a terület- és településfejlődésben, amelyet velé szemben a társadalom és a gazdaság gyors átalakulásának, megújulásának, az innovációk terjesztésének követelményei támasztanak. A szellemi élet intézményeinek területi decentralizációja (főváros kontra vidék, Alföldön belül Szeged-Debrecen kontra többi város) az elmúlt fél évszázadban sem tartott lépést a népesség, a termelés és a szolgáltatások területi elhelyezkedésében bekövetkezett változásokkal. Az alföldi települések, különösen városok fejlődését is erősen befolyásolhatja a jövőben, hogy milyen lesz szellemi arculatuk, potenciáljuk. A mennyiségi fejlődésnek a szakmai-tudományági szerkezet kedvező irányba való átalakulásával kell együttjárnia. Kíváncsús, hogy létrejöjjenek a közgazdasági és műszaki tudományok alföldi műhelyei, felsőoktatási bázisai is, a nagytáj speciális igényeire (pl. agrárgazdaságtan, műszer-technika, elektrotechnika stb.) orientáltak, illetve szakosodva. Különös szerepük lehet az Alföld szellemi infrastruktúrájában az olyan kis-közepes városoknak, amelyek sajátos, az agrárvárosokhoz képest "urbánusabb" arculatú, értékes épített környezettel rendelkező, nagy múltú kultúr- illetve iskolavárosok (Gyula, Kálcsa), vagy a mezőgazdasági innovációban kitűnő kutató-adaptáló központok (Szarvas, Karcag, Kecskemét). A szellemi urbanizáció folyamatának elmélyítése, nagyobb távot átfogó, igen megalapozott koncepció kimunkálását és annak elfogadását követően tudatos, következetes megvalósítását igényli az Alföldön.

A városok és vonzáskörzeteik "egészséges" funkcionálása, a középfokú intézményhálózat, a közműellátás, a közlekedési infrastruktúra fejlesztése a legszorosabban összefügg a városok fejlődésével, kiegyensúlyozottabb feltételek közötti működésükkel, regionális szerepük érvényesülésével. Az óriásfalvak infrastrukturális ellátottsági viszonyai fejlesztésének prioritást igénylő feladatai: a hírközlés fejlesztése, a közműves vízellátás kiépítése, az egészségügyi és kereskedelmi ellátás feltételeinek javítása. Aligha lehet vállalkozni arra, hogy a falusi települések infrastrukturális fejlesztési feladatait vázoljuk. Általános érvénnyel azonban — a kialakult helyzetük feszültségforrásainak mérséklése érdekében — ezekben is a hírközlés fejlesztése, az útviszonyok javítása, elérhetőség biztosítása fogalmazható meg.

Az emberekről történő szociális gondoskodás kötelessége mellett, szűkebb értelemben vett gazdasági érdekek is indokolják a tanyai lakosság infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javítását (bekötőutak építése, a villamosellátásba történő bekapcsolás, a mobil ellátás megszervezése egészségügyi, kereskedelmi, szolgáltatási vonatkozásban). A tanyákon élő népesség ellátottsági viszonyainak javítása a városok körüli övezetekben a különösen aktuális feladatok között említendő (Kecskemét, Szeged, Nyíregyháza, Szarvas, Békéscsaba stb. esetében).

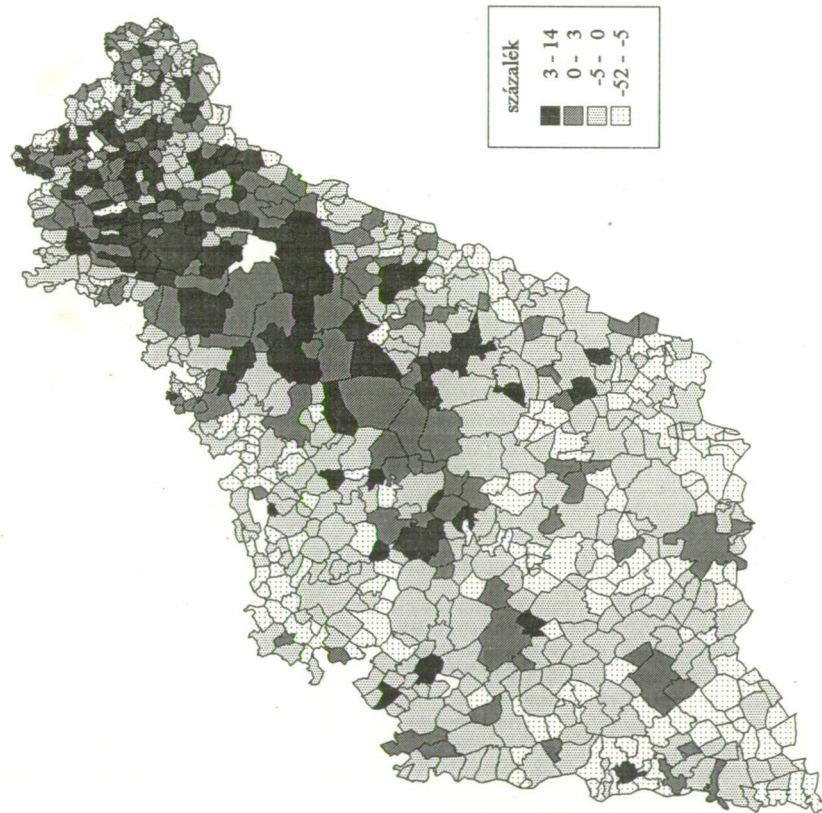
Összességében a településrendszerben a helyi szintű alpinfrastrukturális ellátás intézményeiben meglevő tarthatatlan különbségek, szűk keresztmetszetek felszámolása a legsürgetőbb feladat. E téren főként az elmaradott térségek falvaiban, kisvárosaiban sok a halaszthatatlan teendő.

Az Alföldön is különféle településstruktúrák kialakulásával, fejlődésével lehet számolni. A folyamat erőssége a nagyvárosok, megyeszékhelyek térségében markánsan megfigyelhető. Összefüggő, nagyobb településcsoport alakult ki Szeged, Kecskemét, Szolnok, Nyíregyháza közvetlen vonzáskörzetében. A közép-békési térségben elhelyezkedő településeggyüttes-városcsoport sajátos magyarországi város-régió jegyeit mutatja. Lényegében e folyamat eredményeként kialakuló, fejlődő településstruktúrák az agglomerálódás különböző intenzitású, jellegű, irányú tendenciáját jelzik. E településstruktúrák kedvező feltételeket jelentenek a vonalas infrastruktúra-rendszerek fejlesztéséhez a népesség, a termelés, a szolgáltatások markánsabb térbeli koncentrálódására. Kedvező feltételeket kínálnak a települések az önkéntes alapon történő összefogására, társulására, a szociális infrastruktúra fejlesztésére.

Feltételezhetően tehát az Alföld infrasturkturális elmaradottságának következetes felszámolása vezethet el a településállományban még meglevő értékek, adottságok jobb, a modernizációhoz szükséges kihasználásához.

11. ábra.

Az 1980-89 közötti természetes szaporodás az 1980-as lakónépség százalékában az Alföldön

4. AZ ALFÖLDI NÉPESSÉG ÉS TÁRSADALOM

A kutatási program vizsgálati területén 1990-ben több, mint három millió ember élt. Fontos tény, hogy a régió részesedése az ország népességéből három évtizede folyamatosan csökken, s így 1949 óta az Alföld az ország egyetlen tartósan stagnáló népességű területe.

A régió népesedési és társadalmi folyamatai lényegében másfél évszázada tükrözik a táj természeti-, gazdasági és települési átalakulásának nagy hullámaint illetve azok következményeit, az instabilitásból is következően egyfajta ideiglenességet mutatnak, amelyek növekvő térbeli differenciák szerint jelennek meg az alföldi térben. Ezek a nagy, szinte a népesség egészét, a nagyhagyományú és sokszínű alföldi társadalmat megrázó események (a folyószabályozások, a tanyásodás, Trianonnal az akkori országos átlag feletti fejlettségű Alföld-peremi központok elvesztése, a földosztás és a kollektivizálás, majd a tájidegen és voluntarista falu- és városfejlesztési politika a maga, korábbi fejezetben már bemutatott nagyrészt szervesen iparfejlesztésével) mind súlyosan és többségében előnytelenül hatottak vissza az alföldi társadalom egészséges fejlődésére.

A népsűrűség közismerten alacsony, és a községi népesség csaknem négy évtizede tartó folyamatos — az országos átlagnál mindvégig nagyobb — csökkenésével párhuzamosan tovább csökken. Ugyanakkor a városi népesség növekedése is sokáig elmaradt az országostól, így az egész országra jellemző negatív népesedési tendenciák az Alföld hátrányos helyzetét nemcsak önmagához mérve, hanem az ország egészéhez viszonyítva is tovább erősítették.

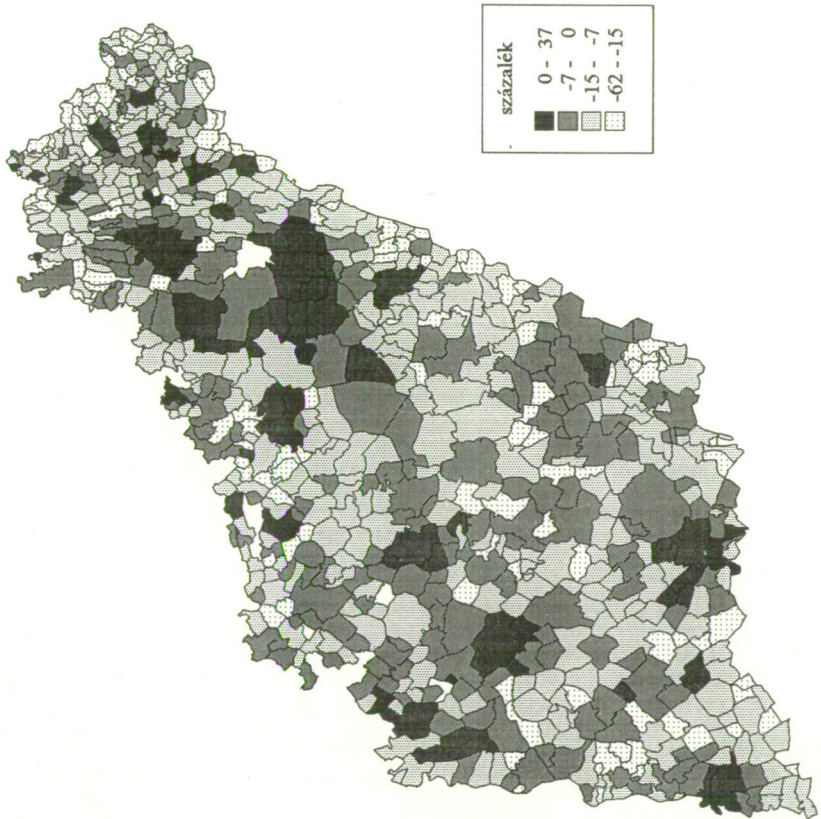
Korábban az egész ország tartós népességutánpótlását is biztosító alföldi területek egyre kisebb térségekre zsugorodtak össze, a kor és képzettség szerint is szelektív elvándorlás pedig fokozatosan alakította át a régió népesedési képét is. Bár még mindig az országos átlagot meghaladó természetes szaporodás jellemzi Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét, e magas arány egyre inkább csak a magas arányban cigány-lakta településekre jellemző (11-12. ábrák). Ugyanakkor a déli-délkelet alföldi megyékben, mind a természetes, mind tényleges népességfogyás üteme gyorsul.

A születéskor várható élettartam szinte minden alföldi megyében gyorsabban csökken, mint az országos átlag — bár már önmagában az alaptény is riasztó. A csecsemőhalandóság alföldi értékei is magasabbak. Mindezeket a trendeket csak tetézi az öngyilkosságok igen magas rátája, ami valószínűsíthetően a mély és tartós társadalmi konfliktusok egyik következményeként is értelmezhetők régiókban (13. ábra).

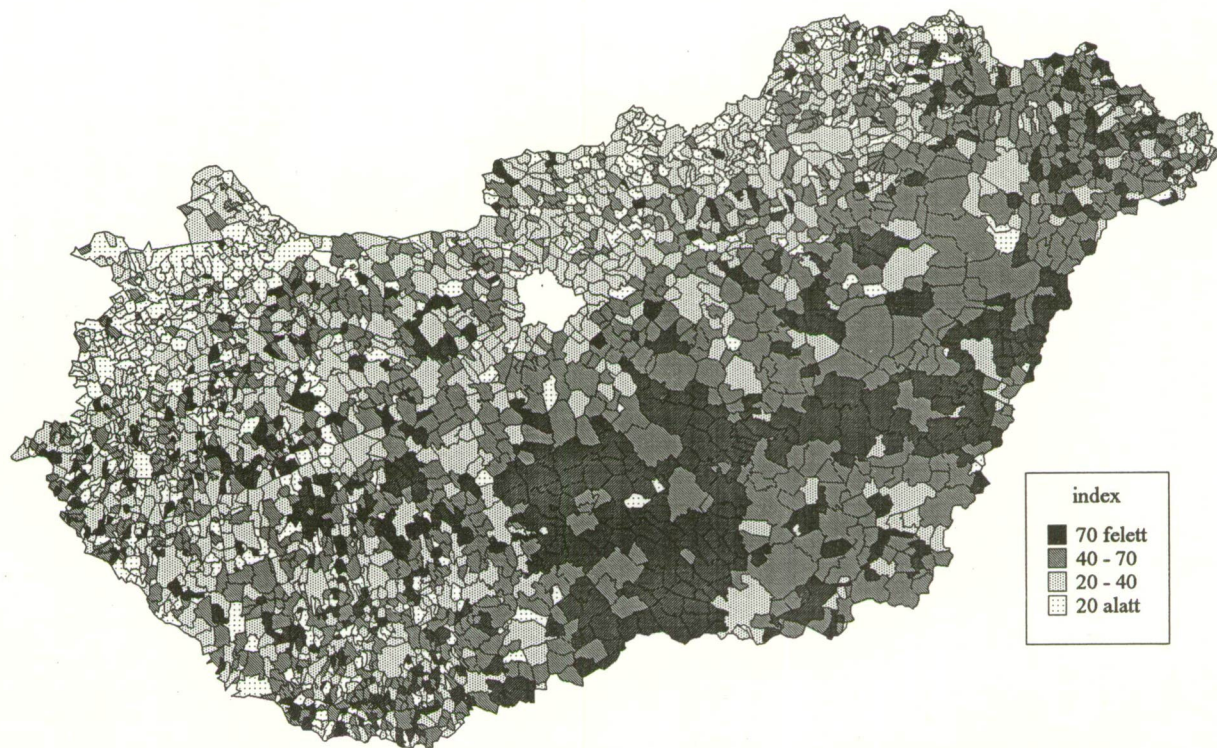
Sokat vitatott probléma tehát, hogy van-e sajátos alföldi specifikuma az itt élő társadalomnak. Kutatásaink azt igazolták, hogy egységesen, tehát az egész Alföldre értelmezhetően nincs ilyen jellegzetesség, ugyanakkor sok szempont szerint, a régiókn belül felfedezhetők olyan életmódbeli, etnikai, vallási, vagy a tradicionális mezőgazdasági társadalomból örökölt jellegzetességek, amelyek napjaink társadalmi-demográfiai folyamatait is meghatározzák. Ilyen jellegzetességeknek tekinthe-

12. ábra.

Az 1980-89 közötti tényleges szaporodás az 1980-as lakónépség százalékában az Alföldön

Az öngyilkossági ráta évi átlaga, 1970-86

13. ábra.

tők a táji-termelési-gazdálkodási rendszerek illetve azok viszonylag gyors felbomlása, a zárt mezővárosi társadalmi gazdasági identitások és a hozzájuk szervesen kapcsolódó tanyarendszerek szétesése, a keresőképes lakosságát igazán soha foglalkoztatni nem tudó régióból jellemzővé vált távolsági ingázás, illetve az ennek következtében is fellépő erősen szelektív elvándorlás, a kényszerűségből több forrásra építő nagyon szigorú életrend szerinti munkaerő-kizsákmányolás. A közelmúlt recesszió súlytotta Alföldjének társadalma tehát ezek nyomán került esetenként kritikus helyzetbe.

Ennek fő következményei ma a gazdasági aktivitás csökkenésében, a munkanélküliség drámai növekedésében, a mezőgazdaság eltartóképesége további mérséklődésében, egyes falusi és kedvezőtlen forgalmi helyzetű térségek tartós leszakadásában, innovativitásuk csaknem teljes hiányában érhetők tetten. Az általában vett alföldi regionális egységesülést, homogenizációt tehát a régió társadalmának és térségei színvonalának erős differenciálódása követi, térben, időben és településcsoportok szerint egyaránt.

Ezek szerint egyre élesebb határvonal képződik a leszakadó Észak- és Kelet-Alföld, a határmenti, zömében szélsőségesen agrárjellegű térségek és a Duna-Tisza köze, vagy a Budapest-Szolnok-Debrecen tengely települései között. Ez egyre inkább megmutatkozik a lakosság képzettségi színvonalát, a jövedelmviszonyokat, vagy az általános életkörülményeket mérő mutatók tekintetében egyaránt. A területi társadalmi differenciák a falvak és a városok között is növekednek az utóbbi időben. Az alföldi falusi munkanélküliség rátája átlagosan kétszerese a városinak, a csökkenő jövedelmek miatt sokan az egyszerű mezőgazdasági önellátó termelésre rendezkednek be.

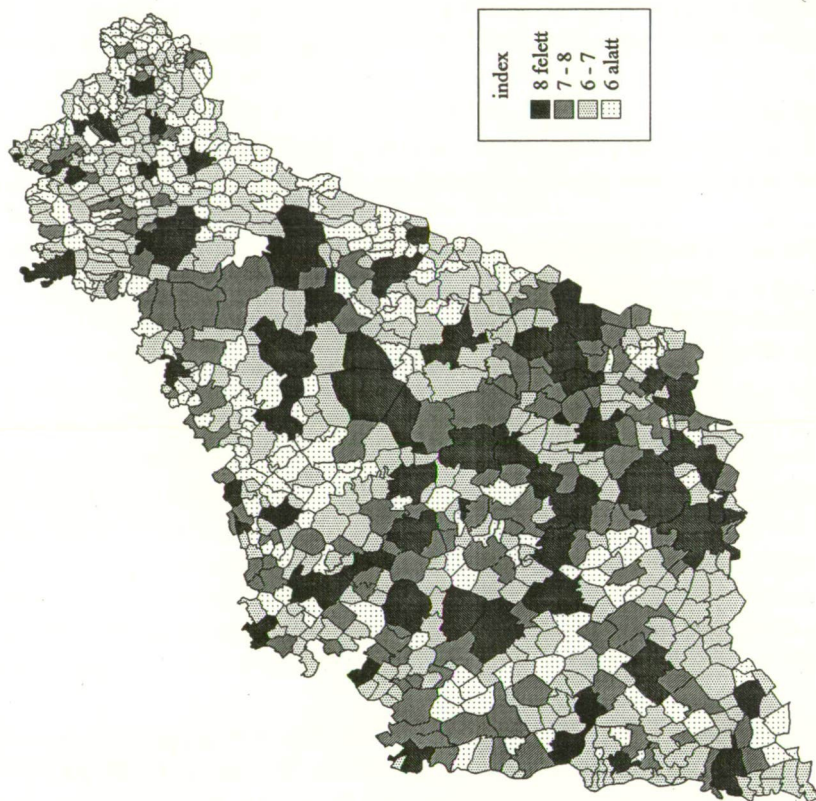
A pozitív előjelű jelenségek között a népesség viszonylag kedvező iskolázottsági színvonala emelhető ki, amely a még mindig tetten érhető szorgalommal, nagy hagyományú munkakultúrával és vállalkozószellemmel társulva a megújulás fő humán erőforrását adhatja régióknak (14. ábra).

Annak ellenére, hogy az alföldi társadalomnak az a tudata, amely a nyolcvanas évek első feléig a szívós és kitartó munka eredménye nyomán elérhető lassú felemelkedés lehetőségét kínálta, nagyrészt szertefoszlott. A régió jövedelmtermelő képessége ma ismét csökken, s így fokozódik a társadalom kilátástalansági érzete is. Bizonyítja ezt az is, hogy a új vállalkozásokra eső csődök és felszámolási eljárások száma az elmúlt években kétszerese volt az országos átlagnak, s már 1992 végére az alföldi székhelyű vállalatok fele ilyen eljárás alatt volt nyilvántartva.

A népesség foglalkoztatási szerkezete is hihetelen mértékben alakul át. A rendszerváltás első két esztendejében a hat alföldi megyében csaknem százezer fővel csökkent az ipari, ötven ezerrel az építőipari foglalkoztatottak száma, s csak becsülni lehet a mezőgazdasági aktív keresők száma fogyásának a két fenti szám összegével csaknem azonos értékét. Ha a már évtizedek óta csak lassan növekedő terciér szektor foglalkoztatási aránya a Dunántúl színvonalára emelkedne, ez mintegy 150 ezer új munkahely létesítését jelenthetné a régióban.

14 ábra.

Az átlagos iskolai végzettség indexe a 10 évesnél idősebb népességben az Alföldön, 1990

Az Alföld társadalmi sajátosságaihoz hozzátartozik különleges vallási struktúrája. Talán sehol Európában nincs olyan hely, ahol ily sok vallás ilyen békésen élne együtt, mint ebben a régióban. Az Alföld a magyar protestantizmus központja, de a katolicizmus is erős. Emellett az Alföld a magyarországi görögkatolikus és görögkeleti (ortodox) vallás fő elterjedési területe, s a jelentős városokban újjászerveződtek a zsidó közösségek is.

Igyekeznek új lehetőségeiket kihasználni a nemzeti és etnikai kisebbségek is, melyek az Alföldön a török hódoltság utáni újratelepítés óta játszanak egyes térségekben igen fontos társadalmi szerepet. Az alsó Duna-völgy területén a németek, horvátok, bunyevácok és szerbek, Békés megyében a szlovákok és a románok, az északi és a keleti területeken főleg cigányok. A kisebbségek összességében az alföldi népesség 10-13%-át teszik ki.

Velük együtt tekintve a régió társadalmának egészét számos néprajzi, folklorisztikus, népi iparművészeti, nyelvjárási hagyományt találhatunk az Alföldön, melyek megőrzése, ápolása a modernizációhoz is hozzájárulhat.

A fentiekből kiindulva, s a változásokat kiváltó alaphelyzetet is figyelembe véve a jövő prognózisai nagyon eltérőek lehetnek. A következő évtizedekben is nyilvánvalóan folytatódni fognak a foglalkoztatási struktúrának azok a változásai, amelyek világméretekben jellemzőek és az agrártársadalomból az indusztriális, majd a posztindusztriális társadalomba való átmenetet jelentik. Ezek az általános tendenciák azonban kevésbé igazítanak el a régió és a konkrét térségek változási tendenciáiban.

Az Alföld jövőbeli népességének prognózisa is elkészült a kutatási programban. A számítások során a nyolcvanas évek végének és a kilencvenes évek elejének termékenységi és halandósági mutatóit vettük alapul, amelyek a megelőző évtizedek tükrében sem szélsőségesen alacsonynak, sem szélsőségesen magasnak nem tekinthetők, így az előrejelzésnek viszonylag megbízható bázisát jelenthetik. A vándorlásoknál is a nyolcvanas évek alaptendenciáiból indultunk ki, de annak belső struktúrájában lényeges változásokat feltételeztünk. Az előrejelzések azt mutatják, hogy az Alföld viszonylag stabil népesedési aránya az országon belül a jövőben sem fog lényegesen megváltozni. A tényleges születésszámot a korstruktúra hullámzásai határozzák meg a legnagyobb mértékben. Az 1951-54-es évek magas születésszáma 20-24 évenként tartós, de csökkenő amplitúdójú születési hullámokat vet, először 1974-76-ban, ezt követően pedig 1996-98-ban. A kilencvenes évek második felében tehát a születésszám nőni fog, majd a harmadik évezred első évtizedében ismét leapad. A következő két évtizedben a halálozási szám további növekedése már nem várható, aminek oka mindenekelőtt a korstruktúra viszonylag kedvező változása lesz. A halálozások száma meghaladja a születéseket, az Alföld népességszáma természetes fogyást mutat majd. Ez a fogyás azonban — a korábbi drámai jóslatokkal szemben — valószínűsíthetően nem lesz túlzott mértékű (20 év átlagában évi 5 ezer fő). Igaz, 2010 után a fogyás — ha a demográfiai magatartásban változás nem történik — felgyorsulhat. A természetes fogyás tehát

a következő két évtizedben az Alföldön 105-110 ezer fő lehet és — az országos átlagnál kissé magasabb születésszámmal, valamint az országos átlagnál kissé alacsonyabb halálozási aránnyal — az Alföld részesedése az ország népességéből kissé még növekedhetne is. Számításba kell azonban venni a vándormozgalmat is. Háromféle vándorlási irányt lehet előrejelezni: az Alföldön belüli vándorlásokat, amely várhatóan fennmarad, sőt nőhet is a városok irányában, az Alföld és az ország többi része közötti vándorlásokat, amelyek, ha gazdasági eltartóképpesség nem erősödik fokozódhat, végül a külső (országhatárokon keresztüli) vándorlásokat, amelyek esetében az Alföld számottevő tartaléktérség lehet. Ez mindkét irányban értendő, tehát a kifelé és befelé vándorlások tekintve egyaránt. Az utóbbi azzal az akár pozitív hatással is járhat, hogy egyes periférikus területek, települések üres ingatlanai benépesülnek, felértékelődnek és az áttelepülők személyében a határon keresztüli gazdasági kapcsolatok fontos "szereplőivé" válhatnak. Egészében az Alföld vándorlási veszteségét a nyolcvanas évekhez hasonló mértékűre (annál valamivel kisebbre) prognosztizálhatjuk. Prognózisunk szerint az Alföld népessége 20 év alatt mintegy 300 ezer fővel (7,7 %-kal) csökkenne, amely csökkenésnek egyharmada természetes fogyás, kétharmada elvándorlás lehet. A népességen belül tovább tolódhat el az arány a nők javára.

Más összefüggésben tekintve a fenti adatokat, azok azt igazolják, hogy a következő 15 évben valószínűsíthetően nem következik be további előregedés sem az országban, sem az Alföldön. (Ez alapvetően egy negatív fejleménnyel is magyarázható, az emberek sajnos hamarabb meghalnak még mielőtt megöregednének.) A közeljövőben pedig még a munkaképes korú lakosság aránya is számottevően megnőhet, ami korábban akár örömdetes fejlemény lett volna, most azonban, amikor tetőzik a munkanélküliség, ez a demográfiai változás csak súlyosbítja a munkahelyek hiányát és növeli a munkanélküliséget. Vélhetően a társadalom nagyarányú előregedése csak 2005 után kezdődik el.

Végül szólni kell a regionális differenciákról. A XX. századi folyamatokat tekintve alapvető törésvonal húzódik a demográfiai jellemzők tekintetében az Alföld északi és déli fele között. A születési arányszám — tradicionális és kulturális tényezőktől meghatározottan — az Észak-Alföldön mindig lényegesen magasabb volt, mint az Alföld déli részén. Tartós demográfiai jelleg-eltolódás megy tehát végbe az Alföld népességében a három déli megyétől (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád) a három északi megye irányába, és a prognózisok szerint ez 2010-ig folytatódik. Alapvetően eltolódnak a népességi súlypontok az Alföldön belül és ennek lényeges következményei lehetnek.

A társadalmi átlakulás terén nagyon fontos, hogy a régióban nagy hagyományokkal és identitásokkal rendelkező helyi önkormányzatok lehetőségei tovább bővíjenek, a nagy településeken belüli és a települések közötti társadalmi kapcsolatok erősödjenek. Vélhetően a fő változások két szempontunk szerint meghatározott tengelyek szerint mennek végbe. Az észak-déli irányú, a fejlettség szerinti elválasztó tengelytől nyugatra várhatók a társadalmi-gazdasági felemelkedés kedvezőbb tendenciái még egy önerőre építő gazdasági társadalmi fejlődés esetén is. A keletre

eső területek felzárkózási esélyei részben attól függnék, hogy a jelentős területi kihatású városi központjaik modernizálhatók és dinamizálhatók-e, részben pedig attól, hogy a határon túli területekkel kialakulhat-e olyan új, az európai integrációt is jelentő regionális együttműködés, melynek kedvező társadalmi gazdasági hatásai prognosztizálhatók. A demográfiai szempontból húzható kelet-nyugati irányú határvonal és a népesség súlypontjának várható eltolódása csak a jövő évezred elején fogja makánsan növelni vagy csökkenteni a fenti két alternatíva megvalósulási esélyét. A megoldások és alternatívák bekövetkezése feltethően mindkét esetben a humán erőforrások megújulóképeségén, az alföldi társadalom cselekvőképességén fog múlni.